

इत्युक्ते सुमुखो हंससेनापतिर्विनयादभिप्रणम्यैनमुवाच—

महेन्द्रकल्पेन सह त्वया संभाषणोत्सवः ।

इति दर्शितसौहार्दे कस्य नातिमनोरथः ॥ ८४ ।

संभाषमाणे तु नराधिपे च

परिचित-श्रीविनयकुशलप्रिग्विनं न्यापदावृत्तिनमेनं

मण्डलप्रकरणम् ।

पत्र २२ --

मुनिचतुर्विंशतिः

—०२०१०—

१९९९ --

भारतगणराज्ये श्रीजैन-साधनान्दरसभा ।

—०१९९९—

इदं पुस्तकं भावनगरस्थ
लल्लुभाई-तनूज-गुलाबचन्द्रेण
स्वकीय "आनन्द प्रिन्टींग प्रेस"
नाम्नि मुद्रणालये मुद्रितम् ।

भावनगरीय-श्री जैन
आत्मानन्दसभाकार्याधिकारिणा
गांधी त्रिभुवनदासात्मजेन
वह्मदासेन प्रकाशितम् ।

॥ न्यायांभानिधि-श्रीमद्विजयानन्दसुरिः ॥

LIBRARY
S N

जन्म १८९३.

मृत्यु १९६३

अथ निवेदनम् ।

इदं हि चन्द्रसूर्यादिमण्डलगतानेकवक्तव्यताप्रधानं सान्वधा-
भिधेयाभिधानं नवनवतिगाथापरिमितं मण्डलप्रकरणां नाम प्रकरणं
मांप्रतकालीनमन्दमतीनामेकत्र मण्डलविचारसारजिज्ञासूनां भव्यसत्त्वानां
तदवबोधाय स्वस्मृतये च जीवाजीवाभिगमादिसूत्रगाथाभिः वृद्ध-
ल्लगगनाङ्गणदिनमणिश्रीमन्धुनिचन्द्रसूरिविरचितसमग्रमण्डलविचार-
कुलकगाथाभिः पृथक्पृथगागमप्रकीर्णकगतविप्रकीर्णभूतमण्डलविचारले-
शाधारविरचितनवीनगाथाभिश्च श्रीमता पण्डितविनयकुशलेन सङ्कलि-
तमित्यस्य प्रकरणस्य प्रान्तगाथाव्याख्यानतः प्रकटमेव ।

अस्य प्रकरणस्योपरि वाचकवर्गस्य सुखावबोधाय जिनागम—उ-
पाङ्ग—प्रकरणादिगतमण्डलविचारानुसरणशीलाऽतीवस्फुटतरव्याख्याना
अनेनैव पण्डितप्रवरेण स्वोपज्ञा वृत्तिरपि लिखितेत्यस्य प्रशस्तिगतं द्वि-
तीयकाव्येन स्फुटमेवावसीयते ।

स्वोपज्ञवृत्तियुतस्यास्य प्रकरणस्य विनिर्माता कदा कतमं महीमण्डलं
मण्डयामास ? इति जिज्ञासायां जातायां प्रस्तुतप्रकरणस्य प्रशस्तिगतेन—

“ गुरुतमतपगणपुष्करसूर्याः श्रीविजयसेनसूरीन्द्राः ।

श्रीमद्कञ्चरनरवरविहितप्रबलप्रमोदा ये ॥ १ ॥

तेषां शिशुना वृत्तिः स्वोपज्ञा व्यरचि विनयकुशलेन ।

मूलत्राणादपुरे फरवाणरसेन्दु १६९२ मितवर्षे ॥ २ ॥”

इत्यनेन काव्यद्वयेन तथा श्रीमन्महेन्द्रमूरिविरचितविचारसप्त-
तिकाप्रकरणवृत्तिगतेन—

“ श्रीतपगणगगनाङ्गणमूरश्रीविजयदेवसूरीणान् ।

विनियोगाद् वृत्तिरियं विनिर्मिता विनयकुण्डलेन ॥ १ ॥ ”

इत्येतत्काव्येन च श्रीमद्विजयसेनमूरिश्रीविजयदेवसूर्योः समान-
कालवर्तित्वेन विक्रमार्कायद्विपद्माशदधिकृषोटशताब्द्यां मण्डलप्रक-
रणवृत्तिविरचितत्वेन च श्रीमतो विनयकुण्डलस्य मतासमयोऽपि नि-
र्विवादां विक्रमीयसप्तदशशताब्द्यामेव निश्चीयते ।

अनन्तरोक्तग्रन्थव्यतिरिक्तो ज्योतिश्चक्रविचारनामा ग्रन्थः
श्रीमता विनयकुण्डलेन कृतोऽस्तीति श्रूयते परं न ममासादि ।

अस्य प्रकरणस्य मुद्रणे द्रव्यमाहास्यं भावनगरवान्तव्यश्रीमा-
लिजातीय-श्रेष्ठि-माणिक्यचन्द्र-तनून-उजमर्मा इति नाम्ना कृतम् ।
तदस्यैतत्कार्यं प्रशंसाहम् ।

एतस्य संशोधनसमये प्रयतंरुश्रीमत्कान्तिविजयपुस्तकमंत्रहाङ्गे
नव्ये अनतिशुद्धे पुस्तके समुपलब्धे ।

यद्यप्यनन्तरोदितपुस्तकद्वितयाधारेण सावधानतया संशोधन-
मकारि तथाप्यत्र दृष्टिदोषेण क्वचनाशुद्धिरवशिष्टा भवेत्तत्र मंशोव्य
वाचनीयं धीधनैरिति प्रार्थयन्ने—

मधरणाञ्जचघरीरु

चतुरविजयः ।

॥ अहम् ॥

न्ययम्भानिधिर्मद्विजयानन्दसुरिभ्या नम ।

श्रीमद्-विनयकुशलविरचितस्वोपज्ञवृत्तिसङ्कलितं

मण्डलप्रकरणम् ।

—❀(◉)❀—

श्रीमश्रीगजिन नत्वा, नित्यानित्यार्थदेशकम् ।

मण्डलादिविचारस्य, कुर्वे वृत्ति सुबोधिकाम् ॥ १ ॥

अन्यत्र ग्रन्थेषु रिस्तराभिहितान् चन्द्रादिमण्डलादिविचारान्
वेक्ष्यान्न सक्षेपेण तद्विचाराभिधित्तया मण्डलप्रकरणाभिधानस्य ग्रन्थस्ये-
मामाद्या गाथामाह—

पणमिअ वीरजिण्दिं, भयमंडलभमणदुक्खपरिमुक्कं ।

चंदाहमंडलाई-विआरलवमुद्धरिस्सामि ॥ १ ॥

पणमि० । श्रीवीरजिनेन्द्र 'प्रणम्य' नत्वा, किंलक्षण वीरम् ?
भवनमण्डलभ्रमणस्य यद्दु ग्व तेन परिमुक्त-रहित, चन्द्रादिमण्डलादिवि-
चारलेगमुद्धरिष्यामि, जीवाभिगमाद्यागमादिति शेष । इह चन्द्रादय
पञ्च-चन्द्र १ मूर्य २ अह ३ नक्षत्र ४ तारका ५ रूपा, ते

चरोदिभेदेन द्विधा । तत्र चगणां मण्डलादिस्वरूपमिह वक्ष्य इति ॥१॥
अत्र पूर्वं तावत्सान्द्वीपद्वयममुद्रद्वयगतचन्द्रसूर्याणां सङ्ख्यामाह—

ससिरविणो दो चउरो, वार दुचत्ता विसत्तरी अ कमा ।
जंबूलवणोआइसु, पंचसु ठाणैसु नापव्या ॥ २ ॥

ससिर० । शशिनो रचयश्च द्वौ चत्वारो द्वादश द्विचत्वारिंशद्
द्विसप्ततिर्जम्बूप्रभृतिष्वर्धनृतीयद्वीपेषु लवणकालोदध्योः समुद्रयोश्च पञ्चसु
स्थानेषु ज्ञातव्याः । भावना यथा—द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ जम्बूद्वीपे, एवं
चत्वारो लवणसमुद्रे, द्वादश धातकीखण्डे, द्विचत्वारिंशत्कालोदधौ,
द्विसप्ततिः पुष्करार्थे इति ॥ २ ॥ अथ निखिन्ने नरलोके चन्द्रसूर्याणां
सर्वाग्रमाह—

बत्तीससयं चंदा, बत्तीमसयं च सूरिआ सययं ।
समसेणीए सव्वे, माणुसखित्ते परिभमंति ॥ ३ ॥

बत्तीस० । द्वात्रिंशदधिकं शतं चन्द्रा द्वात्रिंशदधिकं शतं सूर्याश्च
'सत्ततं' निरन्तरं अपेरव्याहारात्सर्वेऽपि मनुज्यलोके 'समश्रेण्या' जम्बू-
द्वीपगतमेरोः परितः पङ्क्त्या परिभ्रमन्ति ॥ ३ ॥ अथ चन्द्रसूर्याणां
क्रियन्त्यः पङ्क्तयः कथं च भङ्गिताः ? इत्याह—

चत्तारि अ पंतीओ, चंदाइच्चाण मणुअलोगम्मि ।
छावट्ठी छावट्ठी, होई इक्किक्किआ पंती ॥ ४ ॥

चत्ता० । इह मनुज्यलोके चन्द्रादित्यादीनां चतस्रः पङ्क्तयो भवन्ति,

तद्यथा—द्वे पंक्ती चन्द्राणां द्वे च सूर्योणामेकान्तरिते । एकैका च
 पंक्तिर्भवति षट्षष्टिषट्षष्टिचन्द्रसूर्यसङ्ख्या । तद्भावना चैवम्—एकः किल
 सूर्यो जम्बूद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चारं चरन् वर्तते एक उत्तरभागे । तथा
 षट्षष्ट्यंशमा मेरोः पूर्वभागे एकोऽपरभागे । तत्र यो मेरोर्दक्षिणभागे सूर्य-
 श्चारं चरन् वर्तते तस्मिन्श्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ दक्षिणभागे एव सूर्यौ लवण-
 समुद्रे, षट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोद्रे, षट्त्रिंशदम्यन्तरपुष्करार्द्धे
 इत्यस्यां सूर्यपंक्ती षट्षष्टिः सूर्याः । तथा यो मेरोरुत्तरभागे सूर्यश्चारं चरन्
 वर्तते तस्यापि समश्रेण्या व्यवस्थितौ द्वौ सूर्यौ उत्तरभागे लवणसमुद्रे,
 षट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोद्रे, षट्त्रिंशदम्यन्तरपुष्करार्द्धे
 इत्यस्यामपि सूर्यपंक्ती सर्वसङ्ख्या षट्षष्टिः सूर्याः । तथा यो मेरोः
 किल पूर्वभागे चारं चरन् वर्तते चन्द्रस्तत्समश्रेणिव्यवस्थितौ पूर्वभागे
 द्वौ चन्द्रमौ लवणे, षट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोद्रे, षट्-
 त्रिंशदम्यन्तरपुष्करार्द्धे इत्यस्यां चन्द्रपंक्ती सर्वसङ्ख्या षट्षष्टिश्चन्द्र-
 मः । एवं यो मेरोरपरभागे चन्द्रमास्तन्मूलायामपि पंक्ती षट्षष्टि-
 श्चन्द्रमो वेदिनव्याः । स्थापनाऽग्रे विलोक्या ॥ ४ ॥ अथ नक्षत्राणां
 पंक्तिव्यवस्था—

छप्पन्नं पंतीश्रो, नक्षत्राणं तु मण्डललोगम्भि ।

छावट्टी छावट्टी, होई इकिकिया पंती ॥ ५ ॥

छप्पन्न० । नक्षत्राणां मनुष्यलोके सर्वसङ्ख्या षट्षष्ट्यागत्पङ्क्तयो
 भवन्ति । एकैका च पंक्तिर्भवति षट्षष्टिषट्षष्टिनक्षत्रपरिमाणा इत्यर्थः ।
 तथाहि—किलास्मिन् जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे षट्षष्ट्यंशदिनः परि-

वारभृतान्यभिनिदादीन्यष्टाविंशतिमङ्गलाकानि नक्षत्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि चारं चरन्ति । उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः पञ्चवारभृतान्यष्टाविंशतिमङ्गलाकान्यभिनिदादीन्येव नक्षत्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि । तत्र दक्षिणतोऽर्धभागे यदभिजितक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते द्वे अभिजितक्षत्रे लवणसमुद्रे, पङ्क धातकीवण्डे, एकविंशति कालोद्रे, षट्त्रिंशदम्यन्तरपुष्करार्धे इति सर्वमङ्गल्यया षट्षष्टिरभिजितक्षत्राणि पञ्चया व्यवस्थितानि । एवं श्रवणादीन्यपि दक्षिणतोऽर्द्धभागे षड्मङ्गल्यया व्यवस्थितानि षट्षष्टिसङ्ख्याकानि षट्षष्टिसङ्ख्याकानि भावनीयानि । तथोत्तरतोऽप्यर्द्धभागे यदभिजितक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते उत्तरभागे एव द्वे अभिजितक्षत्रे लवणसमुद्रे, पङ्क धातकीवण्डे, एकविंशतिकालोद्रे, षट्त्रिंशदम्यन्तरपुष्करार्धे । एवं श्रवणादीनां सर्वनक्षत्राणां षड्मङ्गल्योऽपि प्रत्येकं षट्षष्टिसङ्ख्याका वेदितव्या इति भवन्ति सर्वमङ्गल्यया षट्षष्ट्याशत्सङ्ख्या नक्षत्राणां षड्मङ्गल्यः । एकैका च पंक्तिः षट्षष्टिसङ्ख्याचेति । किञ्च जम्बूद्वीपे यस्मिन्दिने यदश्विन्यादिनक्षत्रं दक्षिणार्द्धभागे, एकस्य चन्द्रस्य परिभोग्यं भवति तस्मिन्नेव दिने तत्समश्रेणिव्यवस्थितस्य द्वितीयस्य चन्द्रस्योत्तरार्द्धभागे तन्नामकमेव नक्षत्रं परिभोग्यं भवति । एवं सर्वमिन्द्रद्वीपे समुद्रे चैरुनामकनक्षत्रे एव चन्द्राः सूर्याश्च समकं भवन्ति ॥६॥

अथ ग्रहाणां पंक्तिम्बेरूपमाह—

छावत्तरं गहायं, पंतिसयं होइ मशुअलोगम्मि ।

छावट्टि अ छावट्टि अ, होई इकिक्किया पंती ॥ ६ ॥

छावत्तरं । ग्रहाणामङ्गाङ्कभृतीनां सर्वमङ्गल्यया मनुष्यलोके

‘ पद्ममत्तं पंक्तिशतं ’ पट्टपत्तत्यधिकं पंक्तिशतं भवति, एकैका च पंक्तिर्भवति पट्टपट्टिः पट्टपट्टिः । अत्रापीयं भावना—नम्बूद्वीपे दक्षिणाईभागे एकस्य शशिनः परिवारमृता अङ्गाररूपभृतय एवान्येऽष्टाशीनिर्ग्रहाः । तत्र दक्षिणतोऽईभागे योऽङ्गारकनामा ग्रहस्तत्समश्रेणिव्यवस्थितौ दक्षिणभागे एव द्वावङ्गारकौ लवणममुद्रे, पट्ट घानक्रीखण्डे, एकर्विंशतिः कान्द्योदे, पट्टत्रिंशदम्यन्तरपुष्कगार्दे इति, एवं शेषा अपि सप्ताशीनिर्ग्रहाः पंक्त्या व्यवस्थिताः प्रत्येकं पट्टपट्टिर्वेदितव्याः । एवमुत्तरतोऽप्यईभागे पूर्वोक्तदक्षिणपंक्तिममश्रेणिस्थानामङ्गाररूपभृतीनामष्टाशीनिर्ग्रहाणां पंक्तयः पट्टपट्टिमह्यचा भावनीया इति भवति सर्वे-
 न्ह्यचा ग्रहाणां पद्ममत्तं पंक्तिशतम् । एकैका च पंक्तिः पट्टपट्टि-
 संख्याकेनि । पुनरुक्तं जीवाभिगमे—“छावट्टी पिडगाडं, चंदाह्वाण
 मणुअलोगम्मि । दो चंदा दो मूग, य होनि इक्किक्कण् पिडण् ॥ १ ॥
 छावट्टी पिडगाडं, नवम्बत्ताणं तु मणुअलोगम्मि । छप्पणं नक्खत्ता,
 होति इक्किक्कण् पिडण् ॥ २ ॥ छावट्टी पिडगाडं, महम्महाणं तु मणु-
 अलोगम्मि । छावत्तरं गहमयं, होद् उ इक्किक्कण् पिडण् ॥ २ ॥ ”
 ‘ पिट्टानि ’ इति, अत्र चन्द्रादित्यचतुष्कं मपरिवारं पिट्टाकारं पिट्ट-
 मुच्यते, अयमर्थो हारिभद्राणां जीवाभिगमलघुष्टौ । किञ्चात्र प्रथमं
 नक्षत्रगाथा नक्षत्राणां चन्द्रादिभोग्यत्वेनोक्ता, अदा न चन्द्रादिभोग्या
 इति ज्ञापनाय व्युत्क्रमः ॥६॥ अधेनेषां चन्द्रादीनां भ्रमणस्वरूपमाह—

१ ‘ पद्ममत्तं ’ इत्यर्थः । २ द्वौ चन्द्रमसौ इत्यर्थः इतिवचनम्, न तु
 चन्द्रचतुष्कमदित्यचतुष्कमिति ।

ते मेरु पडिअडंता, पयाहिणावत्तमंडला सव्वे ।

अणवट्टिअजोगेहिं, चंदा स्या गहगणा य ॥ ७ ॥

ते मेरू० । ' ते ' पूर्वोक्ता नरलोकवर्तिनः सर्वे चन्द्राः सर्वे सूर्याः सर्वे ग्रहगणाः सर्वाणि नक्षत्राणि ध्रुवादिवर्जं सर्वे तारकाश्च जम्बू-द्वीपगतममुमेव मेरुमनु—लक्षीकृत्य प्रदक्षिणावर्त्तमण्डलाः सन्तो नित्य-महोरात्रं परिभ्रमन्ति, न तु क्षणमात्रं कापि कदापि तिष्ठन्ति । गायो-त्तरार्द्धेन विशेषमाह—' अणवट्टिअ ' ति । चन्द्राः सूर्या ग्रहगणाश्च ' अनवस्थितयोगेः ' प्रतिदिनं पृथक् पृथक् मण्डलैः परिभ्रमन्ति, तेन चन्द्रादित्यग्रहाणां मण्डलान्यनवस्थितानि, यथायोगमन्यस्मिन्नन्यस्मिन्म-ण्डले तेषां संचरिष्णुत्वात् । चकारान्नक्षत्रतारकाणां मण्डलान्यवस्थितानि ज्ञेयानि, प्रतिदिनं तेज्वेव निजनिजमण्डलेषु संचरणात् । तथा ध्रुवपार्श्व-वर्त्तिनस्तारा ध्रुवमेव परिवर्त्तयन्ति न मेरुम् । ध्रुवाश्चत्वारो जम्बूद्वीपे ज्ञेयाः ; यदुक्तं " नमिऊण सजल " अभिधलधुवेत्रसमासप्रान्तगाथाया वृत्ता श्रीहरिभद्रमूरिभिर्यथा— " इह मेरोश्चतुर्दिशं चत्वारो ध्रुवतारा मन्तव्याः, तत्परिवारतारकास्तु तेषामेव तारकाणां चतुर्णां समन्तात्परि-भ्रमन्ति न तु मेरोः प्रादक्षिण्येन " इति ॥७॥ अथ जम्बूद्वीपे चन्द्रा-दीनां चारक्षेत्रविष्कम्भमानमाह—

दीवे असिइसंयं जो—अणाण तीसहिअ तिन्नि सय लवणे ।

खित्तं पणसयदसहिअ, भागा अडयाल इगसट्टा ॥ ८ ॥

दीवे० । ' द्वीपे ' जम्बूद्वीपे चन्द्रयोः सूर्ययोश्च ' क्षेत्रं ' चार-क्षेत्रं विष्कम्भतोऽशीत्यधिकं शतं १८० योजनानाम्, लवणे च त्रिंश-

दधिकानि त्रीणि शतानि योजनानां ३३०, उभयोर्नीलने दशाधिकानि पञ्चशतानि योजनानामष्टचत्वारिंशच्चक्रपाटिभागा योजनस्य ९१० ४/५ । नक्षत्राणामपि चारशेत्रमेतदेव, सर्वाम्यन्तरमर्वाह्यमण्डलयोः परस्परं दशाधिकपञ्चशतयोजनप्रमाणान्तरालस्योक्तत्वान् । ग्रहणां तारकाणां च चारशेत्रविष्कम्भमानं व्यक्त्या शास्त्रेषु नोपलभ्यत इति ॥ ८ ॥ अथ जम्बूद्वीपे चन्द्रयोः सूर्ययोश्च संख्याज्ञापनपूर्वकं प्रत्येकं कति मण्डलानि भवन्तीत्याह—

इह दीवे दुन्नि रवी, दुन्नि अ चंदा सया पयासंति ।

चुलसीसयमंगेसिं, मंडलमन्नेसि पन्नरस ॥ ९ ॥

इह दिवे० । ' इह ' अस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वौ सूर्यौ द्वौ च चन्द्रौ सदा प्रकाशयतः । तत्र ' एगेसिं ' ति प्रथमोद्दिष्टयो रव्योश्चतुरशीत्यधिकं शतं मण्डलानि भवन्ति । ' अन्नेसिं ' ति पश्चादुद्दिष्टयोश्चन्द्रयोः पञ्चदशसंख्याकानि भवन्ति । नक्षत्रमण्डलानि चाष्टौ सन्ति, तत्स्वरूपं नक्षत्राधिकारे भावयिष्यते ॥ ९ ॥ अथ सूर्यमण्डलानां मिथश्चन्द्रमण्डलानां चान्तराणि कियत्प्रमाणानीत्याह—

दो जोअणंतराडं, स्रराण ससीण पंचतीसा य ।

तीसमिगसट्टिभागा, चउरो तस्तत्तभागा य ॥ १० ॥

दो जोअणं० । सूर्यमन्धनां मण्डलानामन्तराणि द्वे योजने योजनद्वयप्रमाणानीत्यर्थः, एवंविधान्यन्तराणि सूर्ययोस्त्वशीत्यधिकशतसंख्याकानि भवन्ति । चन्द्रमन्धितां मण्डलानामन्तराणि पञ्चत्रिंशद्योजनानि त्रिंशच्चक्रयोजनम्येकपाटिभागा एकम्येकपाटिभागस्य सप्तभागाः

क्रियन्ते तादृशाश्चत्वारो भागाश्च ३९३० ४, एवंविधान्यन्तराणि चन्द्रयोश्चतुर्दश । तेन जम्बूद्वीपे द्वयोः सूर्ययोश्चन्द्रयोश्च दक्षिणोत्तरायणे कुर्वतोः प्रतिदिनभ्रमिक्षेत्रलक्षणानि निजविश्वप्रमाणविष्कम्भानि मण्डलानि यथाक्रमं सूर्ययोः १८४ चन्द्रयोः पञ्चदश १९ भवन्ति । तेषां मण्डलानामन्तरालसहितानां विष्कम्भक्षेत्रमानम्—९१० ४६ । तथाहि—सूर्यस्य चतुरशीत्यधिकं शतं मण्डलानाम्, अन्तराणि त्र्यशीत्यधिकं शतम् १८३, एषां विष्कम्भमानं द्वे द्वे योजने, ते च त्र्यशीत्यधिकशतेन गुण्येते जातानि षट्षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि ३६६ । ये च सूर्यसम्बन्धिनोऽष्टचत्वारिंशदेकषष्टिभागाः ४६ ते चतुरशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातान्यष्टाशीतिशतानि द्वात्रिंशदधिकानि ८८३२, तेषां योजनानयनार्थं एकषष्ट्या भागे हृते लब्धं चतुश्चत्वारिंशं योजनशतं शेषा अष्टचत्वारिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य १४४ ४६, एतत्पूर्वराशौ क्षिप्तं जातं च यथोक्तमानम् ९१० ४६ । चन्द्रस्य तु मण्डलविष्कम्भः षट्षष्ट्याशदेकषष्टिः भागा योजनस्य, ते ४६ पञ्चदशगुणिता जाताः ८४०, तेषां योजनानयनार्थमेकषष्टिभागहरणे लब्धाः १३ शेषाः ४७ स्थिताः । मण्डलान्तराणां च प्रत्येकं विष्कम्भमानं पञ्चत्रिंशद्योजनानि त्रिंशदेकषष्टिभागा योजनस्यैकषष्ट्येकषष्टिभागस्य च सप्तधा छिन्नस्य चत्वारो भागाः ३९३० ४, पञ्चत्रिंशच्चतुर्दशगुणिता जातानि ४२० योजनानि, त्रिंशद्भागाश्चतुर्दशगुणिता जाताः ४२०, सप्तधा छिन्नस्य चत्वारो भागाश्चतुर्दशगुणिता जाताः षट्षष्ट्याशत्, ते सप्तभिर्हृता लब्धा अष्टावेकषष्टिभागाः, ते च चतुर्दशतविंशतो क्षिप्ता जाताः ४२८ ते एकषष्ट्या हृता लब्धानि योजनानि सप्त शेष एक एकषष्टिभागः

स्थित ७ १/१, पूर्वोक्तानि योजनानि १३ तथा ४९० तथा ७, सर्वेषा
मीलने जातानि योजनानि ९१०, शेषभागा १ तथा ४७, उभयो
मीलने ४ १/१ स्थिता इति । इदं चारभेत्रचक्रवालविष्कम्भमानम् ॥१०॥
अथ कति मण्डलानि द्वीपे ऋति च निषधे त्रपणे च कति सूर्यचन्द्र
योर्भवन्तीति गाथाद्वयेनाह —

संततमंतरमेत्रं, रवीण पणसष्टिमंडला दीवे ।

तस्य विसद्वी निसद्वे, त्रिभिश्च वाहाइ तस्मै ॥ ११ ॥

चंडाखं निसद्वे वि अ, मंडल पण गुरुणपि दीसंति ।

सेसाइं मंडलाइं, दोण्ड वि जलहिस्म मन्ममि ॥१२॥

मतत० । 'मतत' सर्वेणाल 'णतत्र' पूर्वोक्त सूर्ययोश्चन्द्रयोश्च
मध्ये प्रविशतोर्बहिर्निगच्छनोश्च मण्डलानां परम्परमन्तर ज्ञेयम् । तत्र
गव्यो पञ्चषष्टिमण्डलानि जम्बूद्वीपे । तत्रापि द्वाषष्टिनिषधपर्वने त्रीणि
च तस्य वाहायाम्, इदं तु श्रीमुनिचन्द्रसूग्भिर्लुक्तम् । समवायाङ्ग-
वृत्तौ त्रिषष्टिस्थाने—“जम्बूद्वीपस्य पर्यन्तिमेऽतीत्युत्तरे योजनगणे पञ्च-
षष्टिर्भवन्ति, तत्र निषधपर्वने नीलवत्पर्वने च त्रिषष्टि सूर्योदया सूर्य-
मण्डलानीत्यर्थ, तदन्ये तु द्वे जगत्या, दोषाणि तु लवणे' इत्युक्तमस्ति ।
मङ्गलवृत्तादावपि—“त्रिषष्टित्रिषष्टिमण्डलानि निषधनीलवतो, द्वे द्वे
दरिवर्षेन्द्रोश्चादौ । 'तन्मन्त्रस्य सर्वत्रिद्वेषम् ॥ ११ ॥ तथा—चन्द्र० ।
चन्द्रयोर्निषधनीलवन्तपर्वत एव पञ्च मण्डलानि गुरूपट्टेशे दृश्यन्ते,
दोषाणि मण्डलानि ह्ययोगपि जल्धौ ११९ सूर्यस्य दश १० चन्द्रस्य
च भवन्ति । तत्राप्यय विशेष — १-२-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-
१४-१५ पतानि चन्द्रमण्डलानि सूर्यस्यापि माधारणानि । पठ ६-

सप्तम ७ अष्टम ८ नवम ९ दशम १० रूपाणि पुनश्चन्द्रस्यैव भवन्ति, न जातुचिदपि तेषु सूर्यः समायाति । चन्द्रस्य १६ मण्डलानामन्तराणि चतुर्दश भवन्ति । तत्र चतुर्षु सर्वाभ्यन्तरेषु चतुर्षु सर्वाह्यमण्डलान्तरेषु च सूर्यस्य प्रत्येकं द्वादश मण्डलानि भवन्ति । मध्यवर्तिषु षट्सु चन्द्रमण्डलान्तरेषु सूर्यमण्डलानि त्रयोदश त्रयोदश भवन्ति ॥ १२ ॥ अथ मण्डलनिष्पत्तिस्वरूपमाह—

रविदुग्भमख्यवसाओ, निष्फज्जइ मंडलं इहं एगं ।

तं पुण मंडलसरिसं, ति मंडलं बुच्चइ तद्दाहि ॥ १३ ॥

रविदु० । रविद्विकभ्रमणवशान्निष्पद्यते मण्डलमिहैकम् । तत्पुनर्वृत्ताकारतया मण्डलसदृशमिति हेतोर्व्यवहारेण मण्डलमुच्यते न तु निश्चयेन । तथाहीति साक्षादर्शने ॥ १३ ॥ तमेवार्थं गाथाद्वयेनाह—

गिरिनिसढनीलवंतेसु उग्गयाणं रवीण कक्कम्मि ।

पढमाउ चेव समया, ओसरणेणं जओ भमणं ॥ १४ ॥

तो नो निच्छयरूवं, निष्फज्जइ मंडलं दिणयरारणं ।

चंदाण वि एवं चिअ, निच्छयओ मंडलाभावो ॥ १५ ॥

गिरिनि० । निषधनीलवन्नाम्नोर्गिर्योरुपर्युद्गतयो रव्योः 'कर्के' कर्केसंक्रान्तिप्रथमदिने प्रथमसमयादेवारभ्य शनैश्शनैरपसरणेन यतः कारणाद्भ्रमणम् ॥ १४ ॥ तो नो० । 'तो' इति ततः कारणान् 'निश्चयरूपं मण्डलं न निष्पद्यते' परिपूर्णवृत्ताकारतया मण्डलनिष्पत्तिर्निश्चयतो दिनकरयोर्न भवतीत्यर्थः । चन्द्रयोरप्येवमेव निश्चयतो मण्डला-

भावन्तथैव वक्रतया परिभ्रमणात् ॥ १५ ॥ अथ चन्द्रसूर्ययोर्मण्डल-
स्थानादूर्ध्वमधश्च संक्रमणनिषेधमाह—

रयणिश्चरदियथराणं, उड्डे अ थदे अ संक्रमो नत्थि ।
मंडलसंक्रमणं पुण, सन्भंतरबाहिरं तिरिञ्चं ॥ १६ ॥

रयणिअ० । ‘रजनिस्तरदिनरुयोः’ चन्द्रादित्ययोः ममभृतला-
दशीत्यधिकाष्टाशतयोजनेभ्यश्चन्द्रस्य परिपूर्णाष्टशतयोजनेभ्यः सूर्यस्य
च ‘उर्ध्वे’ ऊर्ध्वदेशे ‘संक्रम.’ मञ्चणम् । तथा पूर्वोक्तयोजनेभ्योऽ-
धश्च मंक्रमो नास्ति, तथाजगत्स्वाभाव्यात् । तिर्यक्पुनर्मण्डलेषु मंक्रमण
भवेत्, किंविशिष्टमित्याह—‘माम्यन्तरबाह्यं’ सहाम्यन्तरं बाह्यं यम्य
येन वा तत्साम्यन्तरबाह्यम्, किमुक्तंभवति—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्पगत-
स्तावन्मण्डलेषु संक्रमणं यावत्सर्वाह्यमण्डलम्, सर्वबाह्याच्च मण्डला-
दूर्वाङ्ग मण्डलेषु तावत्संक्रमणं यावत्सर्वाभ्यन्तरमिति । इदं विमाना
पेक्षं न तु तन्मध्यवर्तिमुरापेक्षम्, ते तु नन्दीश्वरद्वीपभगवत्समवमर-
णादिप्रायान्ति ॥ १६ ॥ अथ चन्द्रयोः सूर्ययोश्च सर्वमण्डलस्थयोर्मिथो
विष्कम्भान्तरमाह—

ससिससि रविरवि अंतर, मञ्जे इगलकए तिसयसद्वृणो ।
साहिअदुसयरिपण चय, बहि लकएो असयसद्वृहिओ ॥१७॥

समि० । ‘मध्ये’ इति सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानयोः शशि-
नोः ममश्रेण्या परम्पगन्तं जम्बूद्वीपेऽशीत्यधिके गते योजनानां मध्यं
प्रवेशात् षष्ट्यधिकगतत्रययोजनानां लक्षम्, अद्भुतो यथा—९९६४० ।
तत्परिधिः योजनानि ३१५०८९ किञ्चिदधिकानि, यत ९९६४०

अङ्कानां वर्गकरणे दशगुणे च ९९२८१२९६००० एतदङ्कानां कर-
णीकरणे सर्वाभ्यन्तरमण्डलस्य परिधिः ३१५०८९ भवति । ततो द्वि-
तीयादिचन्द्रमण्डलेषु विष्कम्भस्य 'चय' इति वृद्धियोजनानां द्वासप्त-
तिरेकपञ्चाशदेकपष्टिभागास्तत्साप्तिकश्चैकभागोऽपि, यथा-योजनानि
 $७२\frac{५१}{६१}\frac{१}{७}$, एतद्राशेः परिधियोजनानि $२३०\frac{१४३}{४२७}$, यतो द्विसप्ततियो-
जनान्येकपष्ट्या गुण्यन्ते ४३९२, एकपञ्चाशति क्षित्ते जातं ४४४३,
तच्च सप्तगुणितमेकेन युतं ३११०२, तच्च वर्गितं दशगुणितं च यथा-
९६७३३४४०४०, एतस्य करणीकरणे आगतं ९८३९३, शेषा-
ङ्काः ३१४३१ स्थितास्तेर्न किञ्चित्प्रयोजनम् । तत एकपष्टिः सप्तगुणि-
ता जाताः ४२७ तैः कृत्वा लब्धानां भागहरे योजनानि $२३०\frac{१४३}{४२७}$ ।
अयं परिरयो यदि चन्द्रस्य प्रथमादिमण्डलपरिरये क्षिप्यते तदा यथो-
त्तरं द्वितीयादिमण्डलपरिरयमागच्छति । विष्कम्भवृद्धचानयनोपायश्चाय-
म्-चन्द्रमण्डलान्तरं पञ्चत्रिंशद्योजनानि त्रिंशदेकपष्टिभागाश्चत्वारश्च
साप्तिका भागा इति, अत्र द्वयोः पार्श्वयोरपेक्षया योजनानां द्विगुणने
सप्ततियोजनानि ७०, तथा त्रिंशद्भागानां द्विगुणत्वे षष्टिरेकपष्टिभागाः,
तथा साप्तिकाश्चत्वारो भागास्ते द्विगुणिता अष्टौ, तैः सप्तभिरे (क ए)
कपष्टिभागः, सर्वे एकपष्टिस्तैरेकं योजनम्, तच्च योजनराशिमध्ये क्षिप्त-
मेकमसतिः, साप्तिकश्चैकभागः स्थितः । चन्द्रविमानं तु षट्पञ्चाशद्भा-
गमितम्, तद्विगुणत्वे द्वादशोत्तरं शतं ११२, एकपष्ट्या भागैरेकं यो-
जनं शेषा एकपञ्चाशद्भागाः, तद्योजनमेकसप्ततौ क्षिप्तं जातं पूर्वोक्त-
मानम् $७२\frac{५१}{६१}\frac{१}{७}$ । एतच्चतुर्दशगुणितं जातमेकौनविंशत्युत्तरं सहस्रं

योननाना १०१९ शेषा भागा ४५, तच्च यदा चन्द्रप्रथममण्डलवि
 ष्कम्भे ९९६४० योजनरूपे क्षिप्यन्ते तदा सर्वत्राहो मण्डले द्वयो
 श्रन्द्रयोर्मिथोऽन्तर योजनानि १००६९९४५ । तत्परिधियोजनानि
 ३१८३१९ त्रिञ्चिदुनानि ॥ तथा सर्वाभ्यन्तरे मण्डले द्वयो सूर्ययो
 मिथोऽन्तर योजनानि ९९६४०, तत्परिधियोजनानि ३१९०८९ कि
 च्चिदधिनानि । द्वितीयादिमूर्यमण्डलेषु प्रतिमण्डले विष्कम्भवृद्धियोन
 नानि ९३५ । तत्परिधियोजनानि १७३५, यत पञ्च एकपष्टचा गुणि
 ता पञ्चत्रिंशत्सहिताश्च ३४०, ते वर्गिता दशगुणिताश्च जाता
 ११९६०००, एतद्दहाना करणीकरणे १०७९ आगता, शेषा ३७९
 स्थिता, आगताना ६१ भागहरणे १७३५ । अय परिश्यो यदि सूर्य
 म्य प्रथमादिमण्डलपरिरये क्षिप्यते तदा द्वितीयादिमूर्यमण्डलपरिधि
 प्रमाणमागच्छति । अत्रापि विष्कम्भवृद्धयानयनोपायो यथा—सूर्यम्य
 मण्डलान्तर योजने द्वे, तद्विगुणत्वे चत्वारि, मूर्यविमान त्वष्टचत्वारि
 शद्भागमितम्, तद्विगुण पण्णवतिर्भागा, तेषामेकपष्टचा भागैरेक योजन,
 तच्चतुर्षु क्षिप्त जात योजनपञ्चक शेषा पञ्चत्रिंशद्भाग ९३५, एतच्च
 श्र्यशीत्यधिदशतेन गुण्यते जात योननाना विंशत्युत्तर महस्रम् १०००,
 तच्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलविष्कम्भे ९९६४० रूपे मीन्यने तदा सर्व
 बाहो मण्डले द्वयो सूर्ययोर्मिथोऽन्तर १००६६० भवति । तत्परि
 धियोजनानि ३१८३१९ । चन्द्रयोरिव सर्वाभ्यन्तरे सर्वत्राहो च मण्ड
 ले सूर्ययोरप्यनाधाप्रमाणमवमेयम् । नवर चन्द्रम्य मूर्यापेक्षया षोडश
 भिरेकपष्टिभागैर्न्यूनमन्तरम्, यत एतेऽपि चन्द्रोऽष्टात्रैरपष्टिभागान्
 सूर्यादभ्यन्तरमाक्रामति, एवमपगोऽपि तन्मत्रश्रेणिन्थ, तत षोडशभि

भोगैर्नृनता ॥ १७ ॥ अथ सर्वाभ्यन्तर्परिधिं सर्वबाह्यपरिधिं च वृ-
त्तायुक्तमपि सूत्रमध्ये गाथाद्वयेनाह—

तिन्नेत्र सयमहस्ता, पद्मरम हंति जोञ्जणसहस्मा ।

एगुणनउत्रा परिही, अन्मंतरमंडले तेषिं ॥ १८ ॥

लक्ष्मतिगं अट्टारममहसा, तिन्नि मय पंचदसअहिआ ।

परिहीइ जोञ्जणइं, वाहिरए मंडले हुंति ॥ १९ ॥

तिन्नेव० । त्रीणि लक्षाणि पञ्चदशसहस्राणि एकोनवत्यधिकानि
३१९०८९ योजनाना सर्वाभ्यन्तरे मण्डले परिधि 'तयो' चन्द्रयोः
सूर्ययोश्च ॥ १८ ॥ लक्ष० । लक्षत्रिक्रमद्वादशसहस्राणि पञ्चदशाधि-
कानि त्रीणि शतानि योजनाना ३१८३१९ सर्वबाह्ये मण्डले परिधि-
रिति ॥ १९ ॥ अथ चन्द्रम्य सर्वमण्डलेषु प्रतिमुहूर्ते गतिप्रमाणमाह—

साहिअपणसहसतिहुत्तराइं, ससिणो मुहुत्त गइ मज्जे ।

चावन्नहिआ सा बहि, पइमंडल पउणचउवुट्ठी ॥ २० ॥

साहि० । 'मज्जे' इति सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानस्य जम्बू-
द्वीपे एकैकस्मिन्मुहूर्ते पञ्चसहस्राणि त्रिसप्तत्यधिकानि साधिकानि यो-
जनाना गतिर्भवति, अद्गतो यथा—९०७३६३६३६ । 'सैव' सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलगतिर्द्विपञ्चाशद्योजनाधिका कृता सती सर्वबाहिर्मण्डले च-
न्द्रस्यैकैकमुहूर्तेगतिर्जायते, अत्र क्रियद्भागानां न्यूनत्व जातम्, अद्गतो
यथा—९१२९६३६३६३६ । प्रतिमण्डल च किञ्चिद्दूनपादोनचतुर्योजनवृ-
द्धि क्रियते एतावता पूर्णं योजनत्रिक्रमपञ्चाशदधिका घण्णवति-
शतभागाश्चेत्यर्थे ३६३६३६३६ । एतच्चतुर्दशगुणित द्वापञ्चाशत् ॥ २० ॥
अथ सूर्यम्य सर्वमण्डलेषु प्रतिमुहूर्ते गतिप्रमाणमाह—

मञ्जि दुरन्निगन्ना, सया य चउवन्नमजुथा चाहि ।

धरस्स व थद्वारम, सद्धोभागाणमिह बुद्धि ॥ २१ ॥

मञ्जि० । सर्वमव्यनण्डले वर्तमानस्य नम्वृद्धीपसत्त्वमूर्यस्य तु द्विपञ्चाशच्छतान्येनपञ्चाशत्तदधिकानि योजनानामिति योग, एकैकस्मिन्मुहूर्ते गतिगतायनी भवति ३२९१ $\frac{१}{१०}$, ये चोपरितनाशा सूत्रे स्तोत्रत्वात्प्रोक्तान्मे चन्द्रमूर्ययोर्मुहूर्तरतनापमे चिन्तयिष्यन्ते । या च सर्वमव्यनण्डले मुहूर्तगति मूर्यस्य सैव चतुष्पञ्चाशद्योजनमयुता कृता सती सर्वेनाहमण्डले प्रतिमुहूर्तं गतिर्जायते, यथा—१३०९ $\frac{५}{१०}$ । अत्र प्रतिमण्डलं किञ्चिद्दूनानामष्टादशपट्टिभागानां $\frac{१}{१०}$ वृद्धि, यत्तोऽष्टादशानां श्यशीत्यधिकशतगुणने ३२९४ जायन्ते, तेषां पट्ट्या भागद्वारे लब्धानि चतुष्पञ्चाशद्योजनानीति ॥ २१ ॥ अथाधिकशतज्ञाणां प्रतिमुहूर्तं गतिप्रमाणमाह—

पणमहसदुसपसाहिश्च, पणद्वौ जोञ्चणाण मञ्जि गई ।

चउपन्नहिथा सा चाहिमंडलए होइ रिकखाणं ॥ २२ ॥

पणम० । 'मञ्जि' ति सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानानां नक्षत्राणां मेकैकमुहूर्ते गति पञ्चमहसाणि द्वे शने पञ्चपट्टिश्च साधिका योजनानां ९०६९ $\frac{१८२६३}{२९८६०}$ । सा च सर्वाभ्यन्तरेमण्डलान्नातिश्चतुष्पञ्चाशद्योजनाधिका क्रियते तत्रा सर्वेनाहो मण्डले वर्तमानानां नक्षत्राणां प्रतिमुहूर्तं गति यथा—१३१९ $\frac{१६३६८}{२९८६०}$ । अत्र प्रतिमण्डलवृद्धि सम्यगन जायते, यतो मण्डलानामन्तरं सर्वत्र तुल्यं नास्ति ॥ २२ ॥ अथ मण्डलभ्रमिमुहूर्तजापनपूर्वकं पूर्वोक्तमपि चन्द्रादिमुहूर्तगतिपरिमाणं कथयामासिर्विरक्षु प्रथमं चन्द्रम्याह—

बावट्टि पुण्यरूवा, तेर्वासं अंसगा य बोधव्वा ।

दो चव इकवीसा, छेओ पुण तेसि बोधव्वो ॥ २३ ॥

बावट्टि० । चन्द्रस्यैकैकमण्डले भ्रमिकालः 'द्वापष्टिः पूर्णरूपाणि' पूर्णा द्वापष्टिर्मुहूर्ता इत्यर्थः, त्रयोविंशतिंशांशकस्य मुहूर्त्तस्यैकविंशत्यधिकशतद्वयभागरूपा बोद्धव्याः ६२३^३/_१, एतावत्कालप्रमाणं चन्द्रस्यैकैकमण्डले परिभ्रमतो लगति । अत्रांशम्बरूपं सूत्रेणैवाह—' छेओ 'त्ति छेदो—विभजनाहः पुनः ' तेषां ' मुहूर्तानामेकविंशत्यधिकशतद्वयरूपो बोद्धव्यः ॥ २३ ॥

एण्य य भइअव्वो, मंडलरासी हविज जं लद्धं ।

सा सोममुहुत्तगई, तहिं तहिं मंडले निअमा ॥ २४ ॥

एण्य० । ' एतेन च ' अनन्तरोक्तराशिना द्वापष्टिर्मुहूर्तादिरूपेण मण्डलपरिधिराशिर्भक्तव्यः, भक्ते सति भवेद्यल्लब्धं सा सोमस्यैकैकमुहूर्ते गतिर्भवति तस्मिन् तस्मिन् मण्डले नियमात् । भावना यथा—सवर्णनार्थं द्वापष्टिर्मुहूर्ता एकविंशत्यधिकशतद्वयगुणाः क्रियन्ते, जातं १३७०२, उपरितनांशास्त्रयोविंशतिः क्षिप्यन्ते जातानि त्रयोदशसहस्राणि पञ्चविंशत्यधिकानि सप्तशतानि १३७२५, चन्द्रस्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिधिर्योजनानि ३१५०८९ रूप, सोऽपि २२१ गुणः क्रियते जात. पट्को नवकः पट्कस्त्रिकश्चतुष्कः पट्कः पट्को नवकश्चेति ६९६३४६६९, अस्य राशे. पूर्वोक्तेन त्रयोदशसहस्रपञ्चविंशत्यधिकसप्तशतप्रमिताङ्केन १३७२५ भागहारे लब्धानि योजनानि ५०७३ अंशाः ^{७७४४}/_{२३७२५}, एषा चन्द्राभ्यन्तरमण्डले मुहूर्तगतिः । द्वितीये

चन्द्रमण्डले परिधिर्योननानि ३१५३१९, मोऽपि २२१ गुणितो जातः षट्को नवकः षट्कोऽष्टकः पञ्चकश्चतुष्को नवको नवकश्चेति ६९६८५४९९, अस्य राशेः पूर्वोक्तेन १३७२९ राशिना भागे लब्धानि योजनानि $६०७७ \frac{३६७४}{१३७२९}$, एषा द्वितीये मण्डले चन्द्रस्यैकमुहूर्त्तं गतिः । एवं मण्डले मण्डले परिधिवृद्ध्या पूर्वपूर्वापेक्षया मुहूर्त्तगतिप्रमाणं प्रतिमण्डलं किञ्चिद्नपादोनचतुर्योननवृद्ध्या तावन्नैयं यावत्सर्वबाह्यं मण्डलम् । तत्र च परिधियोजनानि ३१८३१९, अयमपि २२१ गुणितो जातः सप्तकः शून्यं त्रिकश्चतुष्कः सप्तकः षट्क एककः पञ्चकश्चेति ७०३४७६१९, अस्य राशेः १३७२९ भागे लब्धानि योजनानि ५१२९ $\frac{६६६०}{१३७२९}$, एतावती सर्वबाह्ये मण्डले चन्द्रस्य प्रतिमुहूर्त्तं गतिः ॥ २४ ॥ अथ सूर्यस्य मुहूर्त्तगतिकरणमाह—

मंडलपरिरयरासी, सट्टी मइअम्मि होइ जं लद्धं ।

सा सूरमुहुत्तगई, तहिं तहिं मंडले निअमा ॥ २५ ॥

मंडलपरिर० । सूर्यस्य मण्डलपरिधिराशिः षट्पचा ६० भज्यते, भक्ते मति यल्लब्धं भवति मा सूर्यस्यैकमुहूर्त्तगतिर्भवति तत्र तत्र मण्डले नियमात् । अत्र मण्डलपरिरयराशेः षट्पचा भागकथनान्मण्डलभ्रमिकालस्य षष्टिमुहूर्त्तप्रमाणता ज्ञेया । भावना यथा—सूर्यस्य सर्वास्यन्तरे मण्डले परिधिः ३१५०८९, तस्य मण्डलभ्रमिमुहूर्त्तान्नेन षट्पचा ६० भागे लब्धानि ५२९१ $\frac{३६०}{६०}$, एषा सर्वास्यन्तरे मण्डले सूर्यस्य प्रतिमुहूर्त्तं गतिः । पूर्वपरिधौ सप्तदशप्रश्नेऽन्ने षट्कः ममायाति. तेन पञ्चत्रिंशत्पाटिभागानां परिधेरधिक्त्वायाश्च संमीलने एकं योजनं भवति, तत्र-

क्षेपे सतक स्याद्, एतन्मन्त्रापि योज्यम्, ततो द्वितीयमण्डले परिधि ३१५१०७, तस्य षष्ठ्या भागे लब्धानि योजनानि ५२५१ $\frac{४७}{६०}$, एषा द्वितीयमण्डले सूर्यस्य प्रतिमुहूर्तं गति । एव सर्वाभ्यन्तराद्बहिर्निष्क्रामत सूर्यस्य मण्डले मण्डले पूर्वपूर्वानन्तरमुहूर्तगतिप्रमाणापेक्षया किञ्चिद्दूना अष्टादश पट्टिभागा प्रवर्धमानास्तावद्वक्तव्या यावत्सर्वं वा ह्यमण्डलम् । तत्र परिधि ३१८३१५, तस्य षष्ठ्या भागे लब्धानि योजनानि ५३०५ $\frac{१५}{६०}$, एतावती सर्वनाह्ये मण्डले सूर्यस्य प्रतिमुहूर्तं गति । यथा यथा बहिर्निष्क्रामतोश्चन्द्रसूर्ययोगतिर्वर्धते तथा तथा मध्ये प्रविशतोस्तेनैव प्रकारेण हीयत इत्यवसेयम् ॥ २५ ॥ अथ सर्वं नक्षत्राणां गाथाद्वयेन मुहूर्तगतिकरणमाह—

एगूणसद्विरूवा, सत्तहिं अहिगा उ तिन्नि अंससया ।

तिन्नेव य सत्तद्वा, छेद्यो पुण तेसि बोधव्यो ॥ २६ ॥

एण य भइअव्यो, मंडलरासी हविज्ज जं लद्धं ।

सा होइ मुहुत्तगई, रिक्खायं मंडले नियमा ॥ २७ ॥

एगूणस० । नक्षत्राणां मण्डलभ्रमिकाल 'एकोनपट्टिरूपाणि' पूर्णा एकोनपट्टिमुहूर्ता इत्यर्थ, सप्ताधिकानि पुनस्त्रीण्यशशतानि एकस्य मुहूर्तस्य सप्तषष्ठ्यधिकशतत्रयभागरूपाणि ५९ $\frac{३०७}{६०}$, इयता कालेन नक्षत्रं स्व स्व मण्डल भ्रम्या पुरयति । अशस्वरूप सूत्रेणैवाह—छेद पुन 'नेषा' मुहूर्तानां सप्तषष्ठ्यधिकानि त्रीण्येव शतानि बोद्धव्य ॥२६॥ ण्ण० । 'एतेन च' अनन्तरोक्तराशिनैकोनपट्टिमुहूर्तादिरूपेण नक्षत्र-मण्डलराशिभक्तव्य, तत्करणे यल्लब्ध सा भवति प्रतिमुहूर्तं गतिर्नक्षत्राणां मण्डले मण्डले नियमात् । भावना यथा—एकोनपट्टिमुहूर्ता

न्यर्णनाथे मप्तपष्टयधिकशतत्रयगुणा क्रियन्ते जात २१६१३,
 उपरितनानामशाना च क्षेपे जातान्येकविंशतिमहस्याणि नवशतानि
 पष्टयधिकानि २१९६०, सर्वाभ्यन्तरे नक्षत्रमण्डले परिधि ३१९०८९,
 स च ३७ गुण क्रियते—एक एक पञ्च पट्टस्त्रिक मप्तक
 पट्ट पट्टस्त्रिकश्चेति १११६३७६६३, अस्य पूर्वेण २१९६०
 भागे लब्धानि योजनानि पञ्चमहस्याणि पञ्चपष्टयधिकं द्वे च शते
 एकस्य योजनस्य चैकविंशतिमहस्याणि पष्टयधिकानि नवशतानि भागा
 क्रियन्ते तत्समन्धिनोऽष्टादशमहस्याणि त्रिपष्टयधिके द्वे च शते भागा
 $1269 \frac{1}{21} \frac{263}{20}$, ण्तावती प्रतिमुहूर्ते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानाना
 मभिजित्वाद्दशमक्षत्राणा गति । एव तृतीयादिचन्द्रमण्डलाना
 परिधिप्रमाण परिभाष्य तत्तन्मण्डलस्थशेषनक्षत्राणामपि प्रतिमुहूर्ते गति
 प्रमाणमवमातव्यम्, यत प्रथमे चन्द्रमण्डलेऽभिजित् १ श्रवण २
 धनिष्ठा ३ शतताम्बा ४ पूर्वभाद्रपद ५ उत्तरभाद्रपद ६ रेवती ७
 अश्विनी ८ मृगशी ९ पूर्वफाल्गुनी १० उत्तरफाल्गुनी ११ स्वाति
 १२ नक्षत्राणि भवन्ति १, तृतीये चन्द्रमण्डले पुनर्वसु १ मघा २-
 द्वे नक्षत्रे ३, षष्ठे चन्द्रमण्डले वृत्तिना ३, मप्तमे चन्द्रमण्डले
 रोहिणीचित्रे द्वे ४, अष्टमे चन्द्रमण्डले विशाखा ५, दशमे चन्द्र-
 मण्डले अनुषाधा ६, एकादशमे चन्द्रमण्डले ज्येष्ठा ७, पञ्चदशे
 चन्द्रमण्डले मृगशीर्षे १ आर्द्रा २ पुष्य ३ अश्लेषा ४ हस्त ५ मूल
 ६ पूर्वाषाढा ७ उत्तराषाढा ८ अष्टौ मन्ति, शेषेषु द्वितीयचतुर्धे
 पञ्चतन्मण्डलान्त्रयोदशचतुर्दशमहस्येषु सन्तसु चन्द्रमण्डलेषु नक्षत्राणि
 न भवन्ति । तत्रान्तिमे नक्षत्रमण्डले परिधि ३१८३११, ण्तावपि

३६७ गुणो जात-एफ्फ एफ्फ पत्कोऽष्टशो द्विक एफ्फ पत्फ
 ग्रून्य पञ्चश्रेति ११६८९१६०९, अम्य पूर्वोक्तेन २१९६० भागे
 लब्धानि योजनानि-९३१९ $\frac{६१३६५}{२५६०}$, एषा बाह्ये मण्डले मृगशिर
 प्रभृतीनामष्टाना नक्षत्राणा प्रतिमुहूर्ते गति । ग्रहाणा तारकाणा च
 मण्डलमानभ्रमिनालमानमुहूर्तगतिमानादिक वाचंमानिकशास्त्रेषु न
 दृश्यते । किञ्च चन्द्र साधिकेर्द्रापष्ट्या मुहूर्तैर्मण्डल पूरयति, सूर्योऽपि
 षष्ट्या मुहूर्तैर्मण्डल पूरयति, नक्षत्र साधिकेरेकोनषष्ट्या मुहूर्तैर्मण्डल
 भ्रमणेन पूरयति । ततश्चन्द्रेभ्य सूर्या शीघ्रगतय, तेभ्यो नक्षत्राणि
 शीघ्रगतीनि । ग्रहाम्बु वक्रातीचारमन्दगतितो न नियतगतयस्तेन न तेषा
 गतिप्ररूपणोक्ता । यत -“ चदेहि सिग्घयरा, सूरु सूरैर्हि हुति णवखत्ता ।
 अणिअयगइपत्थाणा, हवति सेसा गहा सव्वे ॥ १ ॥ ” ॥ २७ ॥ अथ
 सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमाने सूर्ये उदयाम्तान्तर दिनमान चाह—

मज्जे उदयत्थंतर, चउणवइसइस्सपणसयल्लरीसा ।

वायाल सट्ठिभागा, दिणं च (त) अट्ठारसमुहुत्तं ॥ २८ ॥

मज्जे० । सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानस्य सूर्यस्य कर्काद्यदिने
 उदयाम्तान्तरं चतुर्णवतिमहस्त्राणि पञ्चग्रतानि पञ्चविंशत्यधिकानि योज
 नाना द्विचत्वारिंशत्पष्टिभागाश्च ९४९२६४ $\frac{३}{४}$ । ‘तदा’ तस्मिन्दि
 नेऽष्टादशमुहूर्तं दिनमान भवतीतिशेष ॥ २८ ॥ अथ प्रतिमण्डल
 क्रियद्दिनमान हीयते ? सर्वेबाह्ये मण्डले च गते सूर्ये क्रियद्दिनमान
 सावशेष तिष्ठति ? इत्याह—

पडमंडल दिणहाणी, दुएह मुहुत्तेगमट्ठिभागाणं ।

अते चार मुहुत्तं, दिणं निमा तस्म पिररीथा ॥ २९ ॥

पृ० । प्रतिमण्डल द्वयोर्मुहूर्तैर्यष्टिभागयोर्दिनस्य हानिर्भवति ।
 अयमर्थ—एकस्य मुहूर्तस्यैक्यष्टिभागा क्रियन्ते तत्सम्बन्धिनी द्वौ
 भागो हीयेते । 'अते' इति सप्तमण्डले वर्तमाने मूर्ये द्वादशमुहूर्त
 दिन भवति । अत्र त्रैगशिरकरण ज्ञेयम्—यद्यशीत्यधिकशतदिने-
 षण्मुहूर्तानां हानिस्तद्वैक्येन दिनेन वा हानि ? इति, राशित्रयन्यासो
 यथा—१८३-६-१ मध्योऽन्त्यगुण क्रियते, एतेन गुणित तदेव
 भवति जाता ५४, जातिना च भागाऽप्राप्तौ षट्शष्टिगुणा क्रियन्ते
 जाता ३२६, ते त्र्यशीत्यधिकशतेन भज्यन्ते लब्धौ द्वौ मुहूर्तैर्यष्टि
 भागो ३६, एतौ कर्मात्प्रभृति प्रतिदिन हीयेते, मङ्गलप्रभृति प्रतिदिन
 वर्द्धन्ते । यच्च भगवत्यामेकादशे शत एकादशोद्देशके—एकस्य मुहूर्त
 स्य द्वाविंशत्यधिक शत भागा क्रियन्ते तादृशाश्चत्वारो भागा हानौ
 वृद्धौ चोक्ता, अत्रैक्यष्टिनी द्वौ भागो, उभयोर्नाऽर्थभेद । एतावता
 विञ्चिद्वन पलचतुष्प जात यथा पलानि ३ अक्षराणि ०२ एकाक्षरस्य
 भागा १३, यत १८२ दिने षण्मुहूर्ता वर्द्धन्ते प्रतिमुहूर्त पलानि
 १००, तानि च षड्गुणानि ७२०, तानि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भज्यन्ते
 लब्धानि त्रीणि ३ पलानि, शेष १७१, तानि भागाऽप्राप्तौ षट्पञ्च
 गुणितानि १०२६०, तेऽङ्का १८३ भक्त्वा लब्धा ०६ यथा, ज्ञेया
 एकस्याक्षरस्य द्वाविंश भागाश्च १३, तथा 'निमा तस्म विवर्गीत्र' ति
 निशा—रात्रिर्दिनाद्विपरीता ज्ञेया, सोऽर्थे ? यदा दिनमानमष्टांशमुहूर्त
 तदा निशा द्वांशमुहूर्ता, यदा दिन द्वादशमुहूर्त तदा निशाऽऽदश-
 मुहूर्ता । अत्रापि हानिवृद्धौ दिनवर्द्धये ॥ २९ ॥ अथ सर्वबाह्ये मण्डले
 तथा प्रथमवर्गमण्डलेषु मूर्यम्योन्त्यास्तान्तरग्योजनमभ्यासाह—

वर्तिमहादिमंख्या स्वयं ज्ञेया, यत्रकाद्वावधार्या । अत्र तारकाणां बहु-
त्वात्क्षेत्रम्य स्तोक्त्वाच्च केचित्कौटाकोटिरिति संज्ञान्तरं मन्यन्ते ।
केचिच्च तारकविमानान्युत्मेधाङ्गुलप्रमाणेन मन्यन्ते । किञ्चित्तन्मैत्र्यं
सूर्यस्यापि माधारणम्, चन्द्रस्येव तत्सैन्यस्य सूर्योऽप्यधिप इति, यदुक्तं
जीवाभिगमे ज्योतिष्कोद्देशे—“ एगमेगम्म णं भंते ! चंदिमसूरि-
अम्म चंदिमसूरिअम्म केवइओ परिवागे पन्नत्तो ? ” इति सूत्रम् । अस्य
वृत्त्येकदेशो यथा—‘ एकरुम्य भदन्त ! चन्द्रसूर्यस्य चन्द्रसूर्यस्य ’ अनेन
च पदेन यथा नक्षत्रादीनां चन्द्र. स्वामी तथा सूर्यस्यापि तस्यापीन्द्र-
त्वादिति ख्यापयति । यद्वा समवायाङ्गवृत्तावष्टाशीतिस्थानकेऽप्ययमे-
वाभिप्रायोऽस्ति तेन चन्द्रसूर्यो ब्रह्मेभ्यो भिनौ तौ महाधिपौ ज्ञेयौ ॥३१॥

नमानि.	जम्बूद्वीपे	त्वग्गाभ्यौ	धातवी- सण्डे.	कालेदे.	पुष्कराशे.	सर्वमन्या.
चन्द्रसूर्या	२	४	१०	४०	७०	१२०
प्रदा	१७६	३५२	१०५६	३६९६	६३३६	११६९६
नक्षत्राणि	५६	११०	३३६	११७६	२०१६	३६९६
तारककोटि	१३३९५	२६७९	८०३७	२८१०९५	४८०००	८८४०७
कोटय	३० १५	३० १६	३० १६	३० १५	३० १६	३० १६

अथ चन्द्रसूर्याणां केन प्रकारेण कदा प्रकाशक्षेत्रं वर्द्धते ? कदा च
हीयते ? तदाह—

तेसिं पविसंताण, तावक्खित्तं तु वड्डए निश्चमा ।

तेणए कमेण पुणो, परिहायइ निकखमंताणं ॥ ३० ॥

तेसिं० । 'तेषा' सूर्याचन्द्रमसा मर्ववाह्यान्मण्डलाद्भ्यन्तरं प्रविशता तापक्षेत्रं प्रतिदिवसं क्रमेण नियमादायामतो वर्धते । येनैव क्रमेण परिवर्धते तेनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निष्क्रामता परिहीयते । तथाहि—सर्ववाह्ये मण्डले चार चरता सूर्याचन्द्रमसा प्रत्येकं चतुर्णामपि दशधा प्रविभक्तम्य जम्बूद्वीपचक्रवालम्य द्वौ द्वौ भागो तापक्षेत्रम्य भवत । ततः सूर्यम्याभ्यन्तरं प्रविशत प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिकपट्टत्रिंशच्छतं ३६६० प्रविभक्तम्य जम्बूद्वीपचक्रवालम्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रस्य वर्धते । चन्द्रमसस्तु मण्डले मण्डले प्रत्येकं पौर्णमासी—सभवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिं षड्विंशतिभागा सप्तविंशतितमस्य च भागम्यैकं सप्तभागं २६१ । रवेरभ्यन्तरमण्डलपरिधि ३१५०८९, स च ३६६० भक्तो लब्धा षडशीति ८६, शेषा ३२९, ते षष्टि गुणिता १९७४०, तेऽपि च ३६६० भक्ता लब्धा पञ्च ३५५० शेषा ३५५० । चन्द्रम्य तु ८६ षड्विंशत्या गुण्यते २२३६, एकमतभागं षडशीतिगुणस्तदा ८६, स सप्तधा भक्तो लब्धा १२, ते २०३६ मध्ये क्षिप्ता २२४८, पञ्च भागा षड्विंशतिगुणा जाता १३०, ते षष्ट्या हता लब्धौ द्वौ, तौ २२४८ मध्ये क्षिप्तो जातौ २२९० । तेषां तापक्षेत्रानाम्भ्यन्तं सकुचिता बहिर्विमृता कल्बुजापुष्पमस्थान-साम्थिता, कोऽर्थं ? मेरुद्विजि सकुचिता ल्वणद्विजि विमृता । उक्तं हि—“ तेसिं कल्बुजापुष्पमठिआ णुति तावसित्तपहा । अतो मकुइआ बाहि वित्थडा चल्मूराण ॥ १ ॥ ” ति ॥ ३० ॥ अयो-

वृष्टदिवसे जम्बूद्वीपस्य दशभागरूपनयेकं सूर्यस्य तापक्षेत्रे स्थितो
भागा ? इत्याह—

दीवस्म य दशभागा, इगपामे हुंति तिन्नि दिवसस्म ।

ककस्म य षडमदिये, भागा पुण दुन्नि रयणीए ॥ ३३ ॥

दीव० । द्वीपस्य त्रय दशभागा एकैरुपार्थे ' दिवसस्य ' सूर्यता-
पक्षेत्रस्य कर्मक्रान्तिप्रथमदिने भवन्ति । कोऽर्थ ? दशधाविभक्ते जम्बू
द्वीपचक्रवाले यद्बन्ध तादृशस्त्रयो भागा एतन्मिन्पार्थे दक्षिणत उत्त
रतो वा । तदा रात्रे पुनर्दशभक्तौ द्वौ भागौ भवत । दिवसमत्कभाग-
त्रययोजनानि $९४६ = ६\frac{४३}{१०}$, रात्रिमपन्धिभागद्वययोजनानि $६३०\frac{१७}{१०}$
 $\frac{४८}{१०}$, उभयोर्मिलने $१५७६\frac{४४}{१०}$ । एव द्वितीयसूर्यस्यापि दिनं रा
त्रिश्च, सर्वमीलने ३१९०८९ सर्वोभ्यन्तरमण्डलपरिधिर्जात । अत्र
मेरु प्रति नवयोजनसहस्राणि चत्याणि शतानि षटशीत्यधिकानि नव च
दश भागा योजनस्येतत्सर्वोत्कृष्टदशभागत्रयरूप तापक्षेत्रप्रमाण भवति
 $९४८६\frac{१}{१०}$ । कथम् ? मन्दरपरिभेदस्य त्रिद्विचतुस्रयोर्विशत्युत्तरपर-
शताधिकैः कत्रिंशद्योजनमहत्तमानस्य ३१६०३ दशभिर्भागे हृते यद्बन्ध
सस्य त्रिगुणत्वे ण्तस्य भावादिति । जघन्यदिवसे तु मेरु प्रति भागद्वय
सहयोजनसहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि षट् च दशभागा
 $६३२४\frac{१}{१०}$ ॥ ३३ ॥ जघ क्रमेण हीयमान जघन्यदिवसे यावत्प्रमाण
तापक्षेत्रमवशिष्यते तदाह—

मयरम्मि दुन्नि भागा, दिवसस्स य हुंति तिन्नि रयणीए ।

एव नायब्बाओ, दिणरत्तीवुद्धिहालीओ ॥ ३४ ॥

मय० । कर्मक्रान्तेर्द्वितीयदिनादारम्य षड्भिर्मैर्यावन्मकरसक्रान्त्याद्य

दिनं तत्र परिपूर्णं एको भागो न्यूनो जातः, तेन सर्वबाह्यमण्डले सञ्चरतः सूर्यस्य द्वौ भागौ तापक्षेत्रसम्बन्धिनी भवतः, त्रयो भागा रात्रेश्चेत्यवगन्तव्याः । अत्र दिनसत्कभागद्वयेन ६३६६३ योजनानि, रात्रिसत्कभागत्रयेण च $९९४९४\frac{३}{४}$, दिनरात्रिमीलने १९९१९७ । एवं द्वितीयसूर्यस्यापि । एतदङ्गमीलने सर्वबाह्यमण्डलपरिधिर्जातः ३१८३१९ । तथा कर्काद्यदिने $९४९२६\frac{६}{५}$ उदयास्तान्तरं, मकराद्यदिने च ६३६६३ योजनानि, उभयमीलने $१९८१८९\frac{४}{५}$, पुनरङ्गं कृते यद्भवति तच्च बहिर्गच्छतस्तुलाद्यदिने । मध्ये प्रविशतश्च मेघाद्यदिने द्विनवतितममण्डले सूर्यस्योदयास्तान्तरम् $७९०९९४\frac{५}{४}$ । द्वयोः सूर्ययोर्दिनरात्र्यपेक्षयेतद्राशौ चतुर्गुणे कृते तन्मण्डलपरिधिर्जायते, यथा— $३१६३७९\frac{३}{४}$, तदा पञ्चदशमुहूर्तं दिनम्, पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिरपि । साद्वौ द्वौ भागौ जम्बूद्वीपचक्रवालदशभागानां तापक्षेत्रं भवति । 'एवं' इति एवं—पूर्वोक्तप्रकारेण दिनरात्रिवृद्धिहानी ज्ञेये । वृद्धिहानियोजनानि प्रागुक्तानि । अत्र विशेषार्थिना भगवतीपञ्चमशतकाद्योद्देशकवृत्तिरवगाह्या उद्योतान्धकारयन्त्रं चावलोकनीयम् । तन्स्थापना चैयम् ॥३४॥ अथ तत्रैवाऽनयोः सूर्ययोः समुद्रितयोः मूत्रे एव तापक्षेत्रभागान् गाथाद्वयेनाह—

इह छ चिञ्च दसभाए, जंबूदीवस्म दुन्नि दिवसयरा ।

ताविति दिचलेसा, अन्भंतरमंडले संता ॥ ३५ ॥

चचारि अ दसभाए, जम्बूदीवस्स दुन्नि दिवसयरा ।

ताविति मंदलेसा, बाहिरए मंडले संता ॥ ३६ ॥

इह० । ' इह ' अस्मिन् जम्बूद्वीपे पडेव दशभागान् जम्बूद्वीपस्य

द्वौ दिवमङ्गो सर्वाभ्यन्तरे सन्ती 'दीप्तलेख्यौ' भास्वत्तेजसौ तापयत ।
एकं कर्मुर्यस्य भागत्रयप्रमिततापत्रेत्राभिधानान् ॥ ३५ ॥ चत्ता० । तथा
चतुर्गे दशभागान् जम्बूद्वीपस्य द्वौ दिवमङ्गौ सर्वाभ्यन्तरे सन्ती 'मन्द
लेख्यौ' मन्दतेजसौ तापयतस्तथानगतत्वाभाव्यात् ॥ ३६ ॥ अथ सर्वा
भ्यन्तरे दशभागाना मध्यादिकेभ्यः भागस्य योजनकरण गाथाद्वयेनाह—

एगारस श्रद्धतीसे, वज्रिचु सयाह दीवपरिहीए ।

मेस दसेहि विभत्ते, जं लद्धं तं इमं होइ ॥ ३७ ॥

इगतीससहस्राहं, सयाइमद्वाहियाहं तह पंच ।

चउपन्नसद्विभागा, छहि गुणणे शंसछेआणं ॥ ३८ ॥

एगा० । एकादशतान्यष्टात्रिंशत्तदधिकानि ११३८ 'जम्बूद्वीप
परिणे ३१६०२७ वर्गयित्वा' जम्बूद्वीपपरिधिमाध्यात् ११३८
कस्यन्त इत्यर्थे, 'शेषे' सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिधिरूपे ३१९०८९
दशभिर्भक्तै यद्ब्रूथ तद् 'इद' कस्यमाण भवति । यत सर्वाभ्यन्तर
मण्डल जगतीतोऽर्थात्परिधिसंयोजनशतेनावान्, तत उभयो पार्श्वयोरपे
क्षरा तद्ब्रू द्विगुणीकृत्य ३६०, तच्च वर्गयित्वा दशगुण क्रियते,
तदनु करणीकरणे ११३८ भवन्तीति ॥ ३७ ॥ इग० । एकत्रिंश
त्सहस्राण्यष्टाधिकानि पञ्चशतानि योजनाना चतुष्पञ्चाशच्च षष्टिभागा
योजनस्य । ते च कथं जाता ? 'छहि गुणणे अमछेआण' ति
सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिधिदशमभागयोजनराश्या गमनानन्तरमवस्थितयो
रश्लेदराशयोर्नैकदशरूपयो ५० पदभिर्गुणने जाता ५४, ततो दशस्वपि
भागेषु प्रत्येक योजनान्यशाश्च भवन्ति ३१९०८ ५४, तद्दशगुणने
मण्डलपरिधिर्भवति । एव द्वितीयादिमन्त्रमण्डलेषु तत्तन्निजनिजपरिधेर्गु

सारेण दशभागा स्वदुहवा त्रिचार्या ॥३८॥ अथोत्कृष्टदिवमे जम्बूद्वीप
वर्तिनो मनुष्या त्रियह्वरत सूर्यमुदयन्त पश्यन्ति ? इति गाथाद्वयेनाह—

एश्रस्म य रामिस्स य, तिगुणत्ते जो पुणो हवइ रासी ।

कक्कडचारो रविणो, उदयत्थमण्णेषु तस्मद्दा ॥ ३९ ॥

सीआलीससहस्मा, दो अ सया जोअण्णण तेणद्दा ।

इगवीसमाद्धिभागा, कक्कडमाइम्मि पिच्छ नरा ॥ ४० ॥

अ० । ' एतस्य ' अनन्तरोक्त (म्य) रात्रे ३११०८ ५५

त्रिगुणरूपेण यो रात्रिर्भवति ९४९०२ ५३ म रवे कर्मक्रान्त्याद्य
दिनमत्कश्रागे ज्ञेय । उदयास्तसमये च ' तस्मद् ' ति तस्याद्वात्प्रा
तरदृच्छन् सायमस्तमयश्च सूर्यो दृश्यते ॥ ३९ ॥ तद्योजनान्याह—

मीआ० । मत्तत्तत्वारिंशत्तमहन्नाणि त्रिपष्टयधिके द्वे च शते एतविं

शतिपष्टिभागाश्च ४७२६३ ३१, एतावद्योजनेभ्यो दृग्गत सर्वाभ्यन्तरे

मण्डले सूर्यमुदयन्तमस्तमयन्त च कर्त्तव्यदिने जम्बूद्वीपमत्कपूर्वविदेह

भरतपश्चिमविदेहेरावतादिषु वामिनो नरा पश्यन्ति । यच्चहोदयमान

सूर्यो भूमिलग्नो दृश्यते तत्तु दृग्त्वात् । पर भूमिर्न सर्वत्रोच्चम्बेन

समो वतने । यदुक्त भगवत्यामष्टमशतेऽष्टमोद्देशके—“ जम्बूद्वीवे

ए भने' सूरिआ उगमणमुहुत्तमि मज्झतिअमुत्तमि अत्थमणमुहुत्तमि

सव्वत्थ उच्चत्तेण ममा ? हता गोअमा । ” इत्यादि ॥ ४० ॥ अथो

त्कृष्टदिवमे सूर्यस्य पश्चादग्रे च मिलित्त्रियत्तापभेत्र म्यात् ? तदाह—

एअं चेष य दुगुणं, उभत्थो पासेसु तावखित्तं तु ।

एअं चेष य सव्वं, दद्वुवं बीअररिणो वि ॥ ४१ ॥

अ० । ' एतद् ' अनन्तरोक्त तापभेत्रप्रमाण ४७०६३ ३१

पश्च ज्येष्ठे वदप्रदे ज्येष्ठे वसुधेन्वोन्वराभ्याम्वा दृत्वा द्विगुणं भवति
 १९००० ५३ कक्य प्रधनदिने । तथेन्देव नवं पूर्वोन्म्यरूप जम्
 द्वात्तर्निहैतीतवेगि द्रष्टव्यम् ॥ ४३ ॥ ५५ कर्कशदिनवनेरोचदिवसेतु
 प्रनिदिवन तेन्य का हानि ? म्दग का वृद्धि ? द्वात्रिंशत्तम
 यात्रतो जग्नेनोक्तापि मागदम्पेण्ड—

जंबूदीवे पइदिद्यमुमञ्चो पामेसु तारखित्तस्म ।

द्वामोइ जोअखाइं, अहिआइं बुडुहारीसु ॥ ४२ ॥

नव० । नम्बूदीपे मूर्यम्य पूर्वापरयोरेकैकार्थे तापशेज्जम्य सापि-
 कानि षडशीति षडशीतियोजनानि कर्काब्दानौ मकराद्य वृद्धौ भवन्ति ।
 यत्तयशान्यधिकेन दिनशनेन दशभागीकृतम्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरि-
 घेष्टोत्तरपञ्चशतमधिकैकत्रिंशत्तमहस्रप्रमित एको दशभागभागो हीयते
 वधेने च तद्वैकेन दिनेन का हानिवृद्धिर्वा ? अत्र त्रैराशिकन्यास -
 १८३ । ३१९०८ । १ । एकैकान्त्येन गुणितो म यराशित्तदेव भवति ।
 ततो मव्य आद्येन भज्यते लब्ध च द्विमत्त शत, शेषा द्वात्रिंश-
 त्स्थिता, ते च षष्टिगुणिता १९२०, चतुष्पञ्चाशच्च षष्टिभागा मीलिता
 १९७४ भवन्ति, तेऽपि १८३ भक्ता लब्धा दश १० शेषा १५५.
 द्विमत्तत्यधिकशतम्य चाब्दे षडशीतियोजनानि ८६ ५६ १९३, उक्तोऽ
 प्ययमर्थो दशमभागविभजनार्थमुक्त । चन्द्रम्याप्येप राशि ३१९०८५४
 चतुर्दशविभक्तो द्वे सहस्रे मार्दे च द्वे शने सप्तत्रिंशच्च षष्टिभागा
 २०९० इष्ट ॥ ४२ ॥ अथ मनुष्यलोकचाग्रिशेषमूर्याणा वक्तव्यतामाह—

एवं सैसरणीण य, पयाससित्तं दसंसकप्पणया ।

ता नेअं जा चरमो, पुक्खरदीपइभाणु त्ति ॥ ४२ ॥

एव० । 'एव' अमुना प्रनारेण शोपरवीणामपि नरलोभवर्तिजम्बूवर्ज्ज्ही पद्मयसमुद्रद्वयचक्रनालदशाग्रल्पनया दशभागविभजनया प्रनाशक्षेत्र योजनप्रमाण स्वखड्गीपममुद्रमव्यनाह्यपरिधीनामनुसारेण तावज्ज्ञेय यावत्पुष्करार्द्धे चरमभानुरेरेण्यक्तिगतपत्प्रथितम सूर्य इति, पर तेषा मन्तरालसूयोणा नेश्रयिन्स्थान परम्परमन्तर च शास्त्रेष्वदशनाघोजना द्विमितिर्न लिखिता । जीवाभिगमे लघणोदरक्तव्यतायां द्वितीय-स्वण्डे जम्बूद्वीपगतसमश्रेणिप्रतिबद्धो दक्षिणत सूर्य शिखायामभ्यन्तर चार चरति, द्वितीय शिखाया परत । एवमुत्तरतोऽपि शिखाया आरत परत सूर्यो । चन्द्रचतुष्कमप्येवमेव ॥ ४३ ॥ अथ पुष्करार्द्धे चरमभानो क्रियाँस्तेज प्रस्तरस्तदाह—

लक्ष्णेहि एगवीसाइ साइरेगेहिं पुक्खरद्धम्मि ।

उदए पिच्छंति नरा, सूरं उकोसए दिवसे ॥ ४४ ॥

लक्ष्णे० । सातिरेक्रेकविंशतिलक्ष्योजने सर्वान्तिम सूर्यमुपलक्षणा चन्द्रमप्युदयन्तमस्तमयन्त च सर्वाभ्यन्तरे मण्डले उत्कृष्टेऽष्टादशमुहूर्त्ते दिवसे पुष्करार्द्धे मनुजा पश्यन्ति । तत्र परिधिरेवम्—“एगा जोअण कोडी, वायालीम हवति लम्खाइ । तीस चैव सहम्सा, दो चैव मया अज्जवन्ना ॥ १ ॥ ” १४२३०२४९ इतिपरिधेर्दशभागा क्रियन्ते तादृश मार्द्धभागस्तेज प्रसर २१३४६३७ भवति । प्रवचनसारोद्धारवृत्तिगताष्टाशीत्यधिकशततमेन्द्रियविषयविचार १८८ द्वारे— “इगर्वास खलु लम्खा, चउतीस चैव तह सहम्साइ । पच य स-याइ भणिआ, मत्तत्तीमाइ अइरिता ॥ १ ॥ इइ नयणविसयमाण, पुक्खरदीवइइनामिणो मणुआ । पुब्बेण य अरेण य, पिह पिह तह ति

गुक्तिष्टे ॥ २ ॥” उत्कृष्टदिवसे ण्तावद्योजनत उदित पश्यन्ति, तत्रै
 तावत्क्षेत्रपरिधिसद्भावात् । परमिदं सर्वाभ्यन्तरमण्डल मानुषोत्तरार्धार्ध
 समवति, येन शेषमण्डलानामवकाशो दशोत्तरपञ्चशतयोजनान्तर्विलो
 क्यत इति, तेनोक्तनेज प्रसर कतिचित्सहस्रैर्न्यूनो ज्ञेय । नवरमियान्
 विशेष — जम्बूद्वीपगतसूर्ययोर्दक्षिणोत्तरयो करप्रसरेभ्यो लवणसमुद्रगत-
 चन्द्रसूर्याणा दक्षिणोत्तरयो ररप्रसर स्तोक, पूर्वपश्चिमयोश्च भूयान्, क्षे
 त्रस्य परिधिबाहुल्यात् । धातुस्त्रिखण्डे च षण्णा षण्णा पक्तिगतसूर्याणामु-
 त्तरोत्तर दक्षिणोत्तरयोस्तेज प्रसर स्तोक पूर्वपश्चिमयोश्च वर्धते । एव वा-
 लोदे पुष्करार्द्धेऽपि पूर्वपश्चिमयोरतिबहुलो वर्धते इति स्थिति । पर यो
 य सूर्यो यत्र यत्र चरति तदधोवामिनो जनास्तमेव सूर्यं पश्यन्ति नान्य
 तथानगत्स्वाभाव्याद्द्वयवस्थाभङ्गदोषप्रसङ्गाच्च । एव चन्द्रग्रहादीनामपि
 व्यवस्था भावनीया ॥ ४४ ॥ अथ तेषा रवीणा दशभागादिस्वरूपमाह—

सव्यपरिहीण एवं, मव्वे नि श्र भाणुणो दसंसतिगं ।

तावंतुकोसदिणे, जहन्नए दुन्नि उ दसंसे ॥ ४५ ॥

सव्य० । लवणधातुकीरालोदपुष्करार्द्धेषु सर्वपरिधीना ‘एव’ अमु-
 ना प्रकारेण जम्बूद्वीपन्यायेन सर्वेऽपि भानव ‘दशाशत्रिकम्’ इति
 त्रीन् दशभागान् कर्कस्था युगपत्सर्वाभ्यन्तरमण्डले मञ्चगन्त उत्कृष्टदि-
 वसे तापयन्ति, तदा दिनमानमष्टादशमुहूर्तम्, रात्रिर्द्वादशमुहूर्ता ।
 जघन्यदिवसे समक सर्वनाह्यमण्डलस्था मन्त्रे द्वौ दशभागौ तापयन्ति,
 तदा दिनमान द्वादशमुहूर्तं, रात्रिरष्टादशमुहूर्ता । सर्वेषा मूर्याणा चतुर-
 शीत्यधिरशतमण्डलेषु प्रत्येक पष्ट्या मुहूर्तैरेव समक परिभ्रमणात् ॥

एतस्मिन् चतुर्दशगुणे कृते समस्तं चारक्षेत्रं नवाधिकपञ्चशतयोजनमितं
त्रिपञ्चाशच्चैकपट्टिभागयुतं १०९ ५३, यतः कारणादष्टभिर्भागैरधिकं
सूर्यविम्बाच्चन्द्रविम्बं षट्पञ्चाशद्भागमानत्वात् । अत्रापि विमानाक्रान्त-
मृमेरगणनादष्टचत्वारिंशद्भागानामकथनेऽपि पूर्वोक्तेन सह न विरोधः
॥४८॥ अथ सर्वेषु क्षेत्रेषु दिक्चतुष्कनिर्णयस्वरूपं गाथायुगलेनाह—

जस्त जओ. आइच्चो, उदेइ सा तस्त होइ पुब्बदिसा ।

जत्थ वि अ अत्यमेई, अवरदिसा सा उ नायव्वा ॥ ४९ ॥

दाहिणपासम्मि अ दाहिणा उ वामेण उत्तरा होइ ।

एआओ तावदिसा, सव्वेसिं उत्तरो मेरू ॥ ५० ॥

जस्म० । यस्य लोकस्य यतः स्थानादादित्य उदयमेति—दृग्गो-
चरमायाति तस्य लोकस्य सर्व पूर्वदिग् ज्ञेया । तथा यत्र स्थाने
सर्वोऽस्तमेति अदृश्यतायोगात्मा 'अपरा' पश्चिमा च ज्ञातव्या

४५ ॥ अथ तेषामपि सूर्याणां चारक्षेत्रतः सञ्चरतां कियद्दिनेस्तापक्षेत्रं वर्धते हीयते च ? इत्याह—

एवं च सइ दसंसे, तेसिं पइसंतनीहरंताणं ।

वड्डइ हायइ तेसीसएण दिवसाण अणुकमसो ॥ ४६ ॥

एवं० । ' एवं ' पूर्वोक्तप्रकारे सति ' तेषा ' सूर्याणां मकरे सर्व-
वाह्यान्मण्डलान्मध्ये प्रविशतां कर्कं च सर्वाभ्यन्तराद्दहिर्निम्नरतां दिव-
सानां त्र्यशीत्यधिकशनेनानुक्रमश एकेको दशांशो वर्धते हीयते च ।
वृद्धिहानियोजनसंख्या दशमभागयोजनसंख्या च तत्तद्द्वीपसमुद्राणां
मध्यवाह्यपरिध्यनुसारेण वाच्या ॥ ४६ ॥ अथ जम्बूद्वीपादन्यरवीणां
मण्डलसंख्या मण्डलान्तरप्रमाणं चारक्षेत्रविष्कम्भमानं चाह—

सव्वेसिं पि रवीणं, सव्वेसिं मंडलाण अन्नुत्तं ।

दोजोअखंतरेलं, पंचसयदहुत्तरो चारो ॥ ४७ ॥

सव्वे० । सर्वेषां रवीणां चतुरशीत्यधिकशतसंख्यानां मण्डलाना-
मन्तरं प्रत्येकं द्वे योजने, चारक्षेत्रविष्कम्भस्तु दशोत्तराणि पञ्चशतयो-
जनानि ज्ञेयानि । अष्टचत्वारिंशदेकपट्टिभागास्तु स्तोकत्वान्नोक्ताः ।
अथवा प्रथममण्डलस्यान्त्यमण्डलस्य वा चाराभावादष्टचत्वारिंशन्नोक्ताः,
जम्बूद्वीपाधिकारे चोक्ता, परमार्थस्त्वेक एव ॥ ४७ ॥ अथ शेष-
चन्द्राणां चारक्षेत्रमानादिसंख्यारूपमाह—

इगसडुंसतिवन्ना, चंदाणं पंचनवहिअसयाइं ।

अट्टहिं भागेहि जओ, अन्भहिअं मण्डलं ससिणो ॥४८॥

इग० । जम्बूद्वीपचन्द्राणामपि प्रत्येकं मण्डलानि पञ्चदशैव, तेषां
मण्डलानां भूमिरन्तरं च सानिरेकाणि पञ्चत्रिंशद्योजनानि ३९ ३/४ ४.

एतस्मिन् चतुर्दशगुणे कृते समस्त चारक्षेत्र नवाधिरुपञ्चशतयोजनमित
त्रिपञ्चाशच्चैत्रपट्टिभागयुत ६०९ ३/३, यत् कारणादष्टभिर्भागैरधिक
सूर्यविम्बाच्चन्द्रमिम्ब षट्पञ्चाशद्भागमानत्वात् । अत्रापि विमानाक्रान्त
भूमेरगणनादष्टचत्वारिंशद्भागानामरुथनेऽपि पूर्वोक्तेन सह न विरोध
॥४८॥ अथ सर्वेषु क्षेत्रेषु दिक्चतुष्पनिर्णयस्वरूप गाथायुगलेनाह—

जस्त जश्चो आइच्चो, उदेइ सा तस्त होइ पुव्वदिसा ।

जत्थ वि अ अत्थमेई, अवरदिसा सा उ नायव्या ॥ ४९ ॥

दाहिणपासम्मि अ दाहिणा उ वामेण उत्तरा होइ ।

एआओ तावदिसा, सव्वेसि उत्तरो मेरू ॥ ५० ॥

जम्स० । यस्य लोऽस्य यत् स्थानादादित्य उदयमेति—दृग्गो
चरमायाति तस्य लोऽस्य सैव पूर्वदिग् ज्ञेया । तथा यत्र स्थाने
सूर्योऽस्तमेति अदृश्यतायोगात्सा 'अपरा' पश्चिमा च ज्ञातव्या
॥ ४९ ॥ दाहि० । उदयमानसूर्याभिमुखसतस्तस्य लोऽस्य दक्षिण
पार्श्वे दक्षिणा भवति वामपार्श्वे उत्तरा । भावना यथा—पूर्वविदेहाना
लोकाना या पश्चिमा सा भरतमम्बन्धिना पूर्वा, भरते या पश्चिमा सा
पश्चिमविदेहेषु पूर्वा, पश्चिमविदेहेषु या पश्चिमा सा ऐरावते पूर्वा,
ऐरावते या पश्चिमा सा पूर्वविदेहेषु पूर्वत्यादि । सूःमेक्षिक्या यौगलि
कक्षेत्रवर्षरादिषु सर्वत्र पूर्वोदयो तिष्ठो विचार्या । यतो जम्बूद्वीप-
प्रज्ञस्याम्—“जबुद्वीवे ण भने ! सूरिआ उदीणपाईणमुग्गच्छ पाईणदा
हिणमागच्छति ? १ पाईणदाहिणमुग्गच्छ दाहिणपडीणमागच्छति ? २
दाहिणपडीणमुग्गच्छ पडीणउदीणमागच्छति ? ३ पडीणउदीणमुग्गच्छ

उदीणपाईणमागच्छंति ? ४ हंता गोअमा ! । ” इत्यादि, काङ्ग प्रश्नः । तथा तापयतीति तापः—सूर्यस्तदाश्रिता दिक् तापदिक्, एताः पूर्वोक्तास्तापदिशोऽवगन्तव्याः, सूर्यप्रभवा इत्यर्थः । क्षेत्रदिशस्तु मेरु-रुचकप्रभवा भवन्ति, रुचका अपि मेरुसर्वमध्यस्थिता अष्टौ प्रदेशाः समभूतलस्थाने गोस्तनाकाराः । तत्र चतस्रो द्विप्रदेशादयो द्व्युत्तराः शकटोद्दीसंस्थाना महादिशः पूर्वाद्याः, चतस्र एवैकप्रदेशाः, मुक्तावलीनिभा विदिशः, द्वे च चतुष्प्रदेशात्मिके ऊर्ध्वाधोदिशाविति । तेन जम्बूद्वीपजगत्यां विजयनामद्वारि पूर्वा दिक्, एवं वैजयन्तद्वारि दक्षिणा, जयन्तद्वारि पश्चिमा, अपराजिने उत्तरा । एवं च सर्वत्र द्वीपे जगती-द्वाराण्येतन्नामान्येव सन्तीति क्षेत्रदिग्निर्णयः । अथ तापदिगपेक्षया ‘सर्वेषां’ कर्माकर्मभूमिजनानां मेरुः ‘औतरः’ उतरम्याम्, लवणोदधातकीखण्डकालोदपुष्करार्द्धेष्वानेनेव क्रमेण जम्बूद्वीपसूर्यवद्विध्विभागो ज्ञेयः, सर्वेषां समकं सञ्चरणात् । एतत्कथनेन सूर्यस्य मेरुमन्ताच्चत-सृपु(दिक्षु)गतिरुक्ता । ततश्च ये मन्यन्ते सूर्यः समुद्रे प्रविश्य पाताले गत्वा पुनः पूर्वमुद्रे उदेतीति तन्मतमपाम्तम् ॥ १० ॥ अथ सूर्यस्य दिशः मामान्येनाह—

पिट्टे पुष्वा पुरश्चो, अवरं वलए भमंतद्वरस्स ।

दाहिणकरम्मि मेरु, वामकरे होइ लवणोही ॥ ५१ ॥

पिट्टे० । मेरुं परितः प्रदक्षिणावर्तनं सूर्यस्य भ्रमतः एते एते पूर्वा दिक्, पुरतः ‘अपरा’ इति पश्चिमा । सूर्यस्य दक्षिणहस्ते मेरुः, वामकरे लवणोदधिर्भवति । एताः सूर्यदिशो न तु जनानाम्, जनानां सूर्यापेक्षया

दिशो भवन्तीत्युक्तम् ॥ ११ ॥ अथ पटसु दिक्षु जम्बूद्वीपगतमूर्ययो
 वग्प्रमाणं गाथापदकेनाह—

सगचत्तसहस्रं दुसई, तेवट्टा तहिगयीस सहंसा ।

पुव्वावरकरपसरो, कके सरा अहुत्तरओ ॥ ५२ ॥

मग० । कर्काद्यदिने योजनाना सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे च शते
 त्रिपष्टयधिके एकविंशतिश्च षष्टिभागा ४७२६३ $\frac{३}{४}$ एतावान्मूर्या-
 त्पूर्वम्यामेतावानेव मूर्यादपरस्या वग्प्रमर । इदं तु पूर्वमुक्तमपि षड्दि-
 वग्प्रसाराधिकारात्पुन कथितम् 'अहुत्तरओ' ति अधोत्तरतो मेरु-
 दिशि वग्प्रसर उच्यते ॥ १२ ॥ तदाह—

असिइसउत्थ सहस्मा, पणयालीसाह जम्मओ दीवे ।

असिइसयं लवणे वि अ, तिचीससहस्स सतिभागा ॥५३॥

असि० । मर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानस्य मूर्यस्य द्वीपान्तर्गत-
 नोऽशीत्यधिक्ययोजनशतप्रवेशात्तद्वन १८० पञ्चचत्वारिंशत्सहस्राणि
 वग्प्रमर, एतावता चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि विंशत्यधिकान्यष्टौ शतानि
 ८४८२० मेरु यावत्प्रमर । मेरुमध्यभागस्थरुचक्रप्रदेशं यावत्प्र-
 मर, मूर्यम्याम्ति पर तत्रावकाशाभावान्मेर्व्यन्तर्गं प्रविशति । यद्यपि
 मण्डलममश्रेणेर्मेरोर्विष्कम्भो योजनदशमहस्रात्मको न लभ्यते किन्तु
 द्विद्विष्णुनस्तथापि व्यवहारेणैतावान् आह । 'अह जम्मओ' ति
 अथ याम्यत्—लवणदिशि द्वीपमन्वन्व्यशीत्यधिकं शत १८०, लवणे
 च त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि 'सतिभाग' ति महानृतीयाशयुनानि योज-
 नानि ३३३३ $\frac{३}{४}$, अशीत्यधिकशतमीन्ने जात ३३९१ $\frac{३}{४}$ वग्-

प्रसरः । एवमेतत्समश्रेणिस्थस्य द्वितीयरवेरपि करप्रसरो भाव्यः ॥१३॥

अथ ततः प्रतिदिनं हीयमानो मकरे यावानवशिष्यते तदाह—

इगतीससहस्रत्रयसहस्रसहस्रासा तह य तीस सट्टंसा ।

मयरे रविरस्सीओ, पुव्ववरेणं अह उदीणे ॥ ५४ ॥

इग० । सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निष्कामन सूर्यः क्रमेण पूर्वापरा-
भ्यां प्रतिदिनं षडङ्गीत्या षडङ्गीत्या योजनैः करप्रसरतो हीयमानैर्मकरे
सर्वबाह्यमण्डलमागच्छति । तत्र चैकत्रिंशत्सहस्राण्यष्टौ शतान्येकत्रिंश-
दधिकानि त्रिंशच्च षष्टिभागा योजनस्य ३१८३१ $\frac{३०}{६०}$, एतावत्प्रमाणो
मकराद्यदिने पूर्वस्यामपरस्यां च करप्रसरो भवति, पूर्वापरमीलने
तद्दिनोदयास्तान्तरं जातं ६३६६३ । अथोदीच्याम् ॥१४॥ तदाह—

लवणे तिसई तीसा, दीवे पणचत्तसहस्र अह जम्मे ।

लवणम्मि जोअणतिगं, सतिभाग सहस्स तितीसा ॥५५॥

लव० । सर्वबाह्ये मण्डले सूर्यो लवणसमुद्रे त्रिंशद्योजनाधिकां त्रिंशती
याति, तेन लवणसम्बन्धीनि त्रीणि शतानि त्रिंशदधिकानि ३३०.
द्वीपे च पञ्चचत्वारिंशत्सहस्राणि ४९०००, उभयमीलने ४९३३०,
उत्तरस्यां करप्रसरः । ' अह जम्मे ' त्ति अथ याम्ये—लवणदिशि त्रय-
स्त्रिंशत्सहस्राणि योजनस्य तृतीयांशयुतयोजनत्रयाधिकानि ३३००३ $\frac{१}{३}$
करप्रसरः ॥ ५५ ॥ अथ याम्योत्तरयोः सर्वदा सर्वाग्रमाह—

पइदिणमवि जम्मुत्तर, अडसत्तरिसहस्र सहसतइअंसो ।

उट्टह गुणवीससया, अठिआ पुव्वावरा रस्सी ॥ ५६ ॥

पइ० । सर्वसंक्रान्तिषु प्रतिदिनं याम्योत्तरयोः करप्रसरमीलनेऽष्टस-
प्ततिसहस्रा सहस्रतृतीयांशश्च ७८३३३ $\frac{१}{३}$ । अपिशब्दः सर्वदाप्येता-

वत्प्रमाणस्थिरत्वसूचक । तथोद्धाधश्च मीलने एकोनविंशतिशतानि,
ममवायाङ्गेऽप्येकोनविंशतिस्थाने तथोक्तत्वात् । तथा पूर्वम्यामपम्या
च रवे रदमय ' मूर्यन्निगणानि मर्वदिनेष्वप्रस्थिता, मर्वमण्डलेषु हानि-
उद्धिसद्रावात् ॥ ५६ ॥ अथोद्धाधस्नेज प्रमर प्रथक्त्वमाह—

मयरम्मि वि कक्कम्मि वि, हिट्टा अट्टारजोअणसयाडं ।

जोअण सयं च उट्टु, रविकर एवं छसु दिसासु ॥ ५७ ॥

मय० । ' मक्के ' इति दक्षिणायनसर्वदिनेषु ' र्के ' इत्युत्तरायण
सर्वदिनेषु च सूर्यादधोऽष्टादशयोजनशतानि तेजःप्रसर । यत सूर्या
दधोऽष्टयोजनशतं मममृतलम्, मममृतलापेश्या योजनसहस्रमधो-
ग्रामा, ते हि जम्बुद्वीपापरत्रिद्वेहेषु मेरोरारम्य जगत्यभिमुख द्विचत्वा
विंशत्योजनमहम्ने क्रमेण क्षेत्रम्यातिनिर्द्वाभवनादन्तिमविजयद्वयप्रदेशे
मन्ति । उक्तं हि लघुवेत्प्रसमासे—' जोअणमयदमगने, ममधग्णीओ
अहे अहोगामा । वायालीममहम्मेहिं गतु मेरम्म पच्छिमओ ॥ १ ॥'
नत्रैवाष्टादशशतानि, अन्यत्र यथामभवम् । अय चाध ऋप्रसरो जम्बु-
द्वीपगतमूर्ययोग्य । अन्ये मूर्याम्वधोऽष्टशतान्येव तपन्ति, क्षेत्रम्य
ममत्प्रादिति । ऊर्ध्वं तु मर्वेषा शतमेव ऋप्रमर, यदुक्तं भगवत्यामष्ट-
मशतेऽष्टमोद्देशके—' जवुद्वीपे दीने ण भने ' केचइअ म्वित्त उट्टु
तवेति केचइअ म्वित्त अतो तवेति केचइअ स्मित्त निग्गिअ तवेति ?
गोअमा ' ण्ण जोअणमय उट्टु तवेति हेट्टा अट्टारमजोअणमयाट्ट
तवेति । ' इत्यादि । ' ण्व ' ऋमुना प्रकारेण पट्टमु दिक्षु रविकर
प्रमर ॥ ५७ ॥ अथ गाथाद्विकेन त्विमरात्रिस्थानान्याह—

जइआ जंबुमंदरनगाड पुव्वावरेण होइ दिशं ।

तइआ रयणी नेआ, नरलोए दाहिणुत्तरओ ॥ ५८ ॥

उत्तरदाहिणओ पुण, दिवसे पुव्वावरेण किर रयणी ।

भाणिअमिणं पंचमसयपढमुद्देसे भगवईए ॥ ५९ ॥

जइआ० । यदा जम्बुद्वीपमध्यवर्तिमन्दराद्रेः पूर्वम्यामपरस्यां च मानुषाद्रि यावत्सर्वत्र सम्बद्धं दिनं भवति तदा सकले नरलोके रात्रिर्दक्षिणोत्तरयोर्ज्ञेया ॥ ५८ ॥ उक्त० । यदा चोत्तरदक्षिणयोः पुनर्द्वाभ्यां सूर्याभ्यां दिवसः म्यात्तदा पूर्वम्यामपरस्यां च ' किल ' निश्चितं सर्वत्र सम्बद्धा मानुषोत्तरं यावद्रात्रिर्भवति, जात्येकवचनम्, इति भणितं दिन-रात्रिस्वरूपं पञ्चमशतकप्रथमोद्देशके भगवत्याः, तदालापकश्चायम्—“ जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणइडे दिवसो भवति तथा णं उत्तरइडे दिवसे भवइ ?, जया णं दाहिणइडउत्तरइडे वि दिवसो भवइ तथा णं पुरच्छिमपच्चच्छिमे णं राई भवइ ? जया णं भंते ! लवणममुद्दे दाहिणइडे दिवसे भवइ तथा णं उत्तरइडे दिवसो भवइ ? जया णं दाहिणइडउत्तरइडे दिवसो भवइ तथा णं पुरच्छिमपच्चच्छिमे णं राई भवइ ?, जया णं भंते ! धायइसंडे दीवे दाहिणइडे दिवसे भवइ तथा णं उत्तरइडे वि दिवसो भवइ ?, जया णं धायइसंडे दाहिणइडउत्तरइडे दिवसे भवइ तथा णं पुरच्छिमपच्चच्छिमे णं राई भवई ? । हंता गोयमा ! । एवं कालोए वि पुक्खरइडे वि । ” इत्यादि, काका उद्देशकोऽवगाहः ॥ ५९ ॥ अथ प्रतिद्वीपं प्रतिममुद्रं कति दिवसा कति रात्रयश्च भवन्ति ? इत्याह—

दीवसमुद्देशु सया, रविष्पमाणा य वासरा ह्युति ।

स्यणीउ चंदसंखा, समसेणीए मणुअलोए ॥ ६० ॥

दीव० । नरलोकवर्तिसार्द्धद्वयद्वीपे समुद्रद्वये च यावन्तः सूर्या-
स्तावन्तो वासरा भवन्ति । भावना यथा—जम्बूद्वीपे मेरोरुभयतः सम-
श्रेण्या द्वौ वासरौ, एवं लवणे एकैकपार्श्वे उभय(द्वय)मंमवाचत्वारः, धा-
तकीखण्डे द्वादश, कालोदे द्विचत्वारिंशत्, पुष्करार्द्धे द्वासप्ततिः, एवं
सर्वेऽपि द्वात्रिंशदधिकं शतं वासराः सम्बद्धा समश्रेण्या भवन्ति, सर्वेषां
सूर्याणां समकं चलनात् पृथ्या मुहूर्त्तैरेव मण्डलपूरणाच्च । तेषां मुहूर्त्त-
गतिमानादिकं मण्डलपरिधेः पट्टिभागहोरैर्बोध्यम् । तथा चन्द्रप्रमाणा
रात्रयोऽपि द्वात्रिंशदधिकं शतम् । तेषां मुहूर्त्तगतिमानादिकं साधिक-
द्वापट्टिमुहूर्त्तैर्ज्ञेयम् ॥ ६० ॥ अथ यदा कर्कसङ्क्रान्तौ भरतेऽष्टादश-
मुहूर्त्तं दिनमानं तदा पश्चिमविदेहैरावतपूर्वविदेहादिद्वियन्मानमुतान्यथा ?
इति प्रश्नम्योत्तरं गाथाद्वयेनाह—

पुव्वविदेहे सेसे, मुहुत्ततिगि वासरे निरिक्खंति ।

भरहनरा उदयंतं, सूरं ककस्स पढमदिणे ॥ ६१ ॥

भरहे वि मुहुत्ततिगे, सेसे पच्छिमविदेहमणुआ वि ।

एरवए वि अ एवं, तेण दिणं सव्वओ तुल्लं ॥ ६२ ॥

पुव्व० । पूर्वविदेहक्षेत्रे मुहूर्त्तत्रिकप्रमाणदिने सति कर्काद्ये दिने
सूर्यमुदयन्तं ' भरतनराः ' भरतक्षेत्रवासिनो जनाः पश्यन्ति ॥ ६१ ॥
भर० । भरतक्षेत्रेऽपि मुहूर्त्तत्रिकप्रमाणे 'शेषे' अत्रशिष्यमाणे दिने सति
कर्काद्ये दिने पश्चिमविदेहमनुप्याः सूर्यमुदयन्तं पश्यन्ति । ' एवं ' अ-
मुना प्रकारेण पश्चिमविदेहक्षेत्रे मुहूर्त्तत्रिके सति ऐरावतवासिनो नरा

उदितं पश्यन्ति, ऐरावतेष्वपि मुहूर्तत्रिके पूर्वविदेहमनुष्याश्च, ततोऽ-
 भ्रेतनक्षेत्रे मुहूर्तत्रिके दिने चटिते पाश्चात्यक्षेत्रे सूर्योऽस्तमेतीत्यर्थः ।
 यथोदयवेलासम्बन्धि मुहूर्तत्रिकं लब्धं तथास्तमयादवाग्मुहूर्तत्रिकं
 लभ्यते, अतः सर्वत्र क्षेत्रे सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्त्तमाने सूर्येऽष्टादशमु-
 हूर्तं तुल्यमेव, रात्रिश्च सर्वत्र द्वादश मुहूर्ता । तदा च पूर्वपश्चिमवि-
 देहभरतैरावतेषु चतुर्षु स्थानेषु मुहूर्तत्रिकं यावद्विषो युगपत्प्राप्यते,
 परं पूर्वपश्चिमविदेहक्षेत्रयोः सन्ध्याकालिकं मुहूर्तत्रिकं भरतैरावतक्षेत्रेषु
 प्राभातिकम्, यदा च भरतैरावते सायन्तनं तदा च पूर्वपश्चिमविदेहेषु
 प्राभातिकमित्येवमभ्यूह्यम् । कर्कसङ्क्रान्त्याद्यदिनव्यतिरिक्तशेषेषु दि-
 नेषु प्रतिमण्डलं किञ्चिन्न्यूनचतुष्पलैस्त्वयास्तमायाम्यां हानिवृद्धी ज्ञेये
 ॥ ६२ ॥ अथ सर्वत्राष्टादशमुहूर्ता रात्रिः कथं स्यात् ? इत्याह—

जंबुद्वीवे मयरे, रयणीइ मुहुत्ततिगि अइकंते ।

उदयइ तहेव सरो, मुहुत्ततिगसेसि अत्थमए ॥ ६३ ॥

जंबु० । जम्बूद्वीपे सर्वाभ्यन्तरात्क्रमेण दिने हीयमाने सूर्यो यदा
 सर्वबाह्ये मण्डले गच्छति तदा पूर्वविदेहेषु मकराद्यदिने रात्रेर्मुहूर्तत्रिके-
 ऽतिक्रान्ते सूर्यो भरते उदयमेति, तथैव मुहूर्तत्रिके च शेषे सत्येवाम्त-
 मेति । तथा भरते रात्रेर्मुहूर्तत्रिके गते सति पश्चिमविदेहक्षेत्रे सूर्यो-
 दयः, अवशिष्टे रात्रेर्मुहूर्तत्रिके सूर्यस्थास्तमयनं म्यात् । एवैरावते
 पूर्वविदेहेष्वपि भाव्यम् । रात्रिः सर्वत्राष्टादशमुहूर्ता, यदुक्तं भगवत्यां
 पञ्चमशतकप्रथमोद्देशके—“जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिण-
 इद्रे उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ तथा णं उत्तरइद्रे वि उक्कोसए
 अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ ?, जया णं दाहिणइद्रे उत्तरइद्रे उक्कोसए

अट्टारसमुहुत्ते दिवमे भवइ तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्त पव्वयस्त
पुरच्छिमपच्चच्छिमे णं जहन्निया दुवालममुहुत्ता रादं भवइ ?, जया णं
पुरच्छिमपच्चच्छिमे णं अट्टारसमुहुत्ते दिवमे तथा णं दाहिणइडे उत्तरइडे
वि दुवालसमुहुत्ता रादं भवइ ?, हंता गोअमा ! । ” एवमष्टादशमुहत्त-
रात्रेरप्यालापको ज्ञेयः । ततो भरतैरावतविदेहद्वयादिषु सर्वत्र द्वादश-
मुहत्तं दिनम्, द्वादश चतुर्गुणिता अष्टचत्वारिंशद्भवन्ति । मण्डलेषु
भ्रमिकालः सूर्याणां मुहूर्ताः पट्टिरेव, तेन द्वादशमुहूर्ता रात्रावेव सम्माता-
इति सिद्धं सर्वत्र दिनरात्रिमानं तुल्यम् । यदा द्वादशमुहूर्तं दिनं तदा
बाह्यमण्डलेषु गतत्वेन सूर्ययोः करप्रसरहानेस्तावत्कालमदर्शनात्तथान-
गतस्वाभाव्यादिति ॥ ६३ ॥ अथ शेषमनुप्यलोके दिनरात्रिप्रमाणमाह—

णरलोगम्मि अ सेसे, एवं दिणरयाणिमाणमवि नेअं ।

नवरं बहिआ बहिआ, ससिसुराणं गई सिग्घा ॥ ६४ ॥

णर० । ‘ एवं ’ अनेन न्यायेन शेषे नरलोके दिनरात्रिमानमपि

जम्बूद्वीपवज्जेयम्, तत्रत्यपूर्वविदेहपश्चिमविदेहभरतैरावतादिषु सर्वा-
म्यन्तरमण्डलचारिषु सूर्येषु दिनमष्टादशमुहूर्तं रात्रिर्द्वादशमुहूर्तंत्या-
दिकं तथैव परिभाषनीयम् । यतो येषु दिनेषु जम्बूद्वीपे मध्यबाह्य-
मण्डलेषु सूर्यो भवतस्तेष्वेव दिनेषु तेऽपि सूर्यान्तत्रत्यमध्यबाह्यमण्डले-
ष्वेव भवन्ति । उत्तरचारित्वं दक्षिणचारित्वं च सर्वेषां १३२ समकं
भवति, एकनामरुनक्षत्रराशिषु सर्वेषां सूर्याणामवस्थानात् । ‘ नवरं ’
इत्ययं विशेषः—लवणादिषु ये येभ्यो बहिः सूर्यास्तेषां ‘ गतिः ’ चलनं
‘ शीघ्रा ’ शीघ्रतरा जायते ॥६४॥ अथ सर्वत्र क्षेत्रेषु दिनरात्रिसम्बन्ध-
दृष्टप्रहरकालम्बरूपमाह—

पढमपहराइकाला, जंबुदीवम्भि दोसु पासेसु ।

लब्भंति एगसमयं, तहेय सव्वत्थ शरलोए ॥ ६५ ॥

पढ० । प्रथमप्रहरादिका उदयकालादारम्य रात्रेश्चतुर्थयामान्त्यकालं यावन्मेरो समन्तादहोरात्रम्य सर्वे काला समकाल जम्बूद्वीपे पृथक् पृथक् क्षेत्रे लभ्यन्ते । भावना यथा—भरते यदा यत स्थानात्सूर्य उदेति तत्पाश्चात्याना दूरतराणा लोकानामस्तकाल, उदयस्थानाधोवासिना जनाना मध्याह्न, एव केषाञ्चित्प्रथम प्रहर, केषाञ्चिद्वितीय प्रहर, केषाञ्चित्तृतीय प्रहर, क्वचिन्मध्यरात्र. क्वचित्सन्ध्या, एव विचारण-याष्टप्रहरसम्बन्धी काल समक् प्राप्यते । तथैव नरलोके सर्वत्र जम्बू द्वीपगतमेरो समन्तात् सूर्यप्रमाणेनाष्टप्रहरकालसभावन चिन्त्यम् ॥६५॥ सूर्यचन्द्रयो स्वरूपमुक्त्वाऽथ चन्द्रम्य किञ्चिद्विशेषमाह—

केणं वड्डइ चंदो, परिहाणी होइ केण चंदस्स ।

केण सिअकिण्हपक्खा, दिणे अ रत्तिम्भि केणुदओ ॥६६॥

केण० । केन प्रकारेण चन्द्र शुक्लपक्षे वर्धते ? १ केन प्रकारेण कृष्णपक्षे चन्द्रस्य परिहानिर्भवति ? २ केन प्रकारेण शुक्लपक्षो भवति ? ३ केन प्रकारेण कृष्णपक्षोऽपि ? ४ केन प्रकारेण कदाचि चन्द्रस्य रात्रावुदय स्यात् ? ५ केन च दिवाप्युदयोऽपि ? ६ ॥६६॥ अथेतान षट् प्रश्नान् विवृण्वन् प्रथम राहुस्वरूपमाह—

किण्हं राहुविमाणं, निच्चं चंदेण होइ अवरिहिअं ।

चउरंगुलमप्पत्तं, हिट्ठा चंदस्स तं चरइ ॥ ६७ ॥

निण्ह० । इह द्विधा राहु, नित्यराहु पर्वराहुश्च । तत्र यो नित्य राहुस्तम्य विमान कृष्णम्, तच्च जगत्स्वामाव्यात् 'नित्य'जा काल

चन्द्रेण सार्द्धमविरहितं चतुर्भिर्गुणैरप्रातं मच्चन्द्रविमानस्याधस्ताच्चरति
॥ ६७ ॥ अथ चन्द्रस्य वृद्धिहानिस्वरूपमाह—

वावट्टिं वावट्टिं, दिवसे दिवसे उ मुक्कपक्खस्त ।

जं परिवट्टइ चंदो, खवेइ तं चेव कालेण ॥ ६८ ॥

वाव० । द्वापष्टिभागीकृतचन्द्रविमानस्य ह्यौ भागाकुपरितर्ना मद्रा
प्यनावार्यम्बभावत्वात्तावपाकृत्य शेषाः षष्टिभागाः पञ्चदशभागैर्हियन्ते
चन्द्रारो लभ्यन्ते । अवयवे ममुद्रायोपचाराच्छुद्धपक्षस्य दिवसे दिवसे
चतुरो द्वापष्टिभागान् यान् परिवर्धने 'कालेन' कृष्णपक्षेण पुनर्दिवसे
दिवसे तानेव द्वापष्टिभागान् 'क्षपयति' परिहापयति । उक्तं हि—
“ पत्ररसाभागेण य, चंद्रं पत्ररसमेव तं वग्इ । पत्ररमविभागेण य,
तेणैव क्रमेणऽवकमट ॥ १ ॥ ” व्याख्या—कृष्णपक्षे प्रतिदिवस
राहुविमानं स्वकीयेन पञ्चदशभागेन तं चन्द्रमिति चन्द्रविमानस्य
पञ्चदशमेव भागं 'वृणोति' आच्छादयति । शुद्धपक्षे पुनस्तमेव प्रति-
दिवसं पञ्चदशभागमात्मीयेन पञ्चदशभागेन 'व्यतिक्रामति' मुञ्च-
तान्यर्थः । जीवाभिगमवृत्तिगतमिदम् ॥ समवायाङ्गवृत्तौ तु द्विप-
ष्टिस्थाने—“ वावट्टिं वावट्टिं ” इत्यत्र चन्द्रविमानस्यैकत्रिंशदुत्तरनव-
शतविभक्तस्य ९३१ अंकोऽगोऽवशिष्यते, शेषाः प्रतिदिवसं द्विपष्टि-
ष्टिपष्टिवर्धने, एकत्रिंशदुत्तरनवशताङ्गस्य पञ्चदशदिनरूपभागैर्हृतस्य
द्वापष्टैर्लभ्यमानत्वात्, एक शेषः ततः पञ्चदशदिनैः सर्वे समुद्रिता
भवन्ति । कृष्णपक्षे पुनस्तथैव हीयन्त इति व्याख्यातम् ॥ ६८ ॥
अथ तृतीयं मतं सूर्यप्रज्ञप्तिगनमुच्यते—

सोलसभागे काऊण उट्टुण्डं दायएत्थ पन्नरसं ।

तत्तियमित्ते भागे, पुणो धि परिवट्टुए जोएहा ॥ ६९ ॥

सोल० । षोडशभागान् कृत्वा 'उट्टुपति' चन्द्र कृष्णपक्षे प्रति दिनमेकं पञ्चदशभाग परिहापयति, एव पञ्चदशदिने पञ्चदशभागा भवन्ति, एतेऽनावृतोऽप्रशिष्यते । शुक्लपक्षे त्रैकं पञ्चदशभागो वर्धने नेन रात्राया पूर्णा षोडशभागा भवन्ति । ज्योतिष्करणदकेऽपीत्थ मेव । अनेन भणितत्रयानुसारेण स्तोत्रो वा धनो वा चन्द्र उद्धारयति ष्टि, न च सर्वं कदापि नित्यरात्रिणा चन्द्र आव्रियते । आह च चन्द्र विमानस्य पञ्चदशभागोनयोजनमानत्याद्राहुविमानस्य ग्रहविमानस्ये नार्थयोजनमात्रत्वाच्च कथं मर्मात्मनावरणस्य मभव ? , उच्यते, ग्रहवि मानानामुक्तप्रमाणस्य प्रायस्त्वाद्राहुविमानमधिकप्रमाणमपि सभाव्यते । अन्ये त्वाहुर्लघीयसोऽपि गहुविमानस्याऽत्यन्तगह्वरेण प्रमर्षना तमिस्र रश्मिजालेन महदपि चन्द्रविमानमाव्रियते । अथवा महदपि चन्द्रविमा नमर्वास्त्राधिना लघुनापि गहुविमानेनाच्छादितमधस्तैर्लोकेन दृश्यत इति ॥ ६९ ॥ अथ श्वेतकृष्णाभिधे तृतीयचतुर्थे द्वारे आह—

एवं वट्टु चंदो, परिहाणी होइ एव चंदस्स ।

कालो वा जोएहा वा, तेणणुभावेण चंदस्स ॥७०॥

एव वि० । 'इत्थ' राहुविमानेन प्रतिदिन क्रमेणाऽनावरणकरणतश्चन्द्र 'वर्धने' वर्धमान प्रतिभासने, 'एव' गहुविमानेन प्रतिदिवस क्रमेणा वरणकरणत परिहाणिप्रतिभामो भवति । चन्द्रस्य विषये 'नैवानुभावेन' नेन कारणेन एव एव 'काल' कृष्णो भवति यत्र चन्द्रस्य परिहाणि प्रतिभाम्, एवमु ज्योत्स्नावान् शुक्लपक्ष यत्र चन्द्रविषया वृद्धि प्रति

भामने । 'कालो वा जोष्ठा वा' इत्यत्र द्वौ राशब्दौ तुल्यरथताद्योक्तौ ।
अत्र श्वेतपक्षात्पूर्वं नृष्णपक्षाम्यान तद्व्यत्ययकारण जीवाभिगमेऽपि
नोक्तम् ॥७०॥ अथ चन्द्रस्य कदा रात्रावुदय कदा दिवसेऽप्युदयस्त
द्वारद्वय व्याचिख्यासुर्गाथापत्नेनाह—

सूरेण समं उदयो, चंदस्त अमावसीदिये होड ।

तेसि मंडलमिकं, रासी रिकसं तहिकं च ॥ ७१ ॥

सूरेण० । सूर्येण साहं मर्वांम्वप्यमावास्यासु प्रातश्चन्द्रस्योदयो भवति,
तस्मिन् दिने चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलेन भवति, यस्मिन्मण्डले सूर्यस्तदूर्ध्वमेव
चन्द्रोऽपि निजमण्डले चरति । तथा तयो राशिर्नक्षत्र चैवमेव, यस्मिन्
राशौ नक्षत्रे च सूर्यस्तस्मिन्चन्द्रोऽपि ॥७१॥ तत किं भवति ? इत्याह—

ततो पडिवयवीआइदियेसु रिकसाइभेअमावहड ।

इक्किमुहुत्तेण य, सारा पिट्टे पडइ चंदो ॥ ७२ ॥

ततो प० । 'तत' तद्दिनानन्तरममावास्यात प्रतिपद्धितीयादिदिनेषु
चन्द्रो ऋक्षादीना भेद-अन्तरमावहति, नक्षत्रराशिमण्डलेभ्योऽन्तर प्रा
प्तोतीत्यर्थ , तथा च प्रतिदिनमेकमुहूर्त्तेन सूर्यात्पृष्ठे पतति ॥ ७२ ॥
पुन किं भवति ? इत्याह—

राहू नि अ पइदिअहं, ससिणो इक्किभागमुज्जभइ अ ।

इअ चंदो वीआइअदियेसु, पयडो हवइ तम्हा ॥ ७३ ॥

राहू वि० । राहुरपि प्रतिदिवसमेकं पञ्चदशभाग 'उज्जद्' ति त्यज
ति, 'इति' अमुना प्रकारेण चन्द्रोऽपि द्वितीयादिषु दिनेषु तस्मात्प्रकरो
भवति । भावना यथा—शुक्लप्रतिपद्युदयस्तथैव, अमावास्यातो मण्डलादी
नामन्तर जायते, मन्दगतित्वेन सूर्यान्मुहूर्त्तेनेनेन चन्द्र पृष्ठे पतति, रा

हुग्येक भाग मुञ्चति, पर माय सूर्यरिग्णावृतत्वेन न तथा मय्यन्दगो
चगमायाति । द्वितीयादिने सूर्योदयादनदयेन द्वितीयभागमोचनेन मुहूर्ते
द्विरगम्यक्षेत्रपृष्ठपतनेन च माय सूर्याद्दुरराद् दृश्यते. एव सर्वासु शेप
तिथिषु ज्ञेय पूर्णिमा यावन् । गने शीघ्रविभागस्त्वेवम्—मर्वमन्दगति
श्रन्द्र, तस्माच्छीघ्रो रवि, तस्माद्ग्रहा, तेभ्यो नक्षत्राणि, ततस्तारा ।
ग्रहमध्ये तु बुधाच्छुक्र शुक्रान्मङ्गलो मङ्गलाद् बृहस्पतिर्वृहस्पते शनि
शीघ्र इति संग्रहणीवृत्तिगनम् ॥ ७३ ॥ अथ पूर्णिमाया यत्स्यात्तदाह—

मयलो वि ससी दिमद्, राहुविमुक्तो अ पुण्णिमादिश्चेह ।
सरत्यमरो उदञ्चो, पुव्वे पुव्वुत्तजुत्तीए ॥ ७४ ॥

मयलो० । पूर्णिमाया मरुतोऽपि शशी गहुविमुक्त मन दृश्यने ।
सूर्याग्ने पूर्वम्यामुदय प्राप्नोति, 'पूर्वोक्तयुक्तया' पञ्चदशमुहूर्ते सूर्या
त्पृष्ठे पतितत्वेन ॥ ७४ ॥ पूर्णिमाया विशेषमाह—

मसिधुरामिह पुण्णिमि, हुंति उ रासीय उमयसत्तमगे ।
बहुलपडिवयनिसाए, गए मुहुत्ते हवइ उदञ्चो ॥ ७५ ॥

ममिमू० । मर्वान्वपि पूर्णिमासु शशिमूर्त्यो परम्यर मत्तमगशो भवत,
सूर्यभोग्यात्मत्तमगशो चन्द्र, चन्द्रभोग्यान् मत्तमगशो सूर्य । शुक्लपभे
दिनोदयस्वरूप प्रोच्याथ मान्दगाधया कृष्णपभे चन्द्रम्य गत्रानुदयन्व
रूपमाह—'घट्टल' ति कृष्णपभप्रतिपदिशाया मुहूर्ते गने चन्द्रम्योदयो
नरति ॥ ७५ ॥ तत रि म्यान्? इत्याह—

एव मुहुत्तवृद्धी, भागं चाररइ पशदिशं राह ।

तेर अमारस्साए, होइ तहा ज पुरा वुत्तं ॥ ७६ ॥

एव मु० । 'एव' अमुना प्रदारेण मुहूर्तं वृद्धिर्भवति, यथा कृष्णद्विती-

याया मुहूर्त्तद्वये गते चन्द्रोदयो यावदमावाम्याया पञ्चदशमुहूर्त्तवृद्धि ।
 राहुरपि प्रतिदिवस पञ्चदशमेतन्न भागमावृणोति 'तेन' कारणेनामावा-
 स्याया तथाभवति तत्पुरा प्रोक्त-सूर्येण मममुदयमित्यादिक सर्वम् । अत्र
 किञ्चिद्दिनमानापेक्षया उदयनेलाया स्तोत्रत्वमधिकत्व वा चिन्त्यम् ।
 किञ्च रात्रेर्यावद्विमुहूर्त्तैस्त्रयस्तावद्विमुहूर्त्तैर्द्वितीयदिवसेऽन्तमयनमपि
 माव्यम् ॥ ७६ ॥ अथ पर्वराहुस्वरूपमाह—

ससिघ्नराणं गहणं, सङ्घतिवरिमाडयालवरिसेहि ।

उकोसञ्चो कमेणं, जहन्नञ्चो मासल्लकेणं ॥ ७७ ॥

ससिसू० । य पर्वराहु स पूर्णिमारात्रो चन्द्रविमान तथाऽमावाम्या
 दिने सूर्यविमान तिरोधत्ते, तस्मिन्निरोहिते ग्रहणमिति रूढि । तच्च ग्र
 हण चन्द्रसूर्ययो क्रमेणोत्कृष्टत साईवर्षत्रयेण चन्द्रम्याष्टचत्वारिंशद्वर्षे
 सूर्यस्य च भवति । जघन्यत पुनरभयोर्मासपट्टकेनैवेति स्थिति ॥७७॥
 अथ ग्रहणस्य पुनर्विशेषमाह—

ससिणो वा रविणो वा, जइश्चा गहणं तु होइ एगस्त ।

तइश्चा तं सव्वेसिं, ताणं नेअं मणुअलोए ॥ ७८ ॥

ससिणो० । यदाकदाचिदेकस्य शशिनो रवेर्वा ग्रहण भवति तदा
 सर्वेषा चन्द्राणां सूर्याणां च मनुष्यलोके ममक जायते, एकस्य चन्द्रस्य
 तदा सर्वेषा चन्द्राणाम्, एकस्य सूर्यस्य तदा सर्वेषा सूर्याणां नरक्षे
 त्रवर्तिना भवति, यत सर्वेषामप्येकनक्षत्रराशिस्थितिस्त्वात्समश्रेणिव्य
 वस्थितत्वाच्च । न चेद स्वमनीषया लिखित किन्त्वनुयोगद्वारवृ-
 ष्यादौ तथैव दर्शनात्, तथा च तद्वृत्ति — “ चन्द्रसूर्योपगगा —
 राहुग्रहणानि, बहुवचन चात्राहंनृतीयद्वीपममुद्रवर्तिचन्द्रार्किणा युगपदु-

परगभावान्मन्तव्यमिति । यच्च जीवाभिगमादान्न्न्दीपादियौगलिक
क्षेत्रेषु चन्द्रानोपरागाभास प्रोक्तमनु तत्रयानन्यामभवन्तत्र ज्ञायते ।
यद्वा तेषा पुण्यानुभावाद् ग्रहणादर्शनमपि सभाज्येन पर न ग्रहणामभव-
तत्रापि चन्द्रादित्याना चारत्वेन ॥ ७८ ॥ अथ चन्द्रानां कदा दक्षि-
णचारिण कद्रोत्तरचारिणश्च भवन्ति ? इत्याह—

कक्षाइमिआइसु छसु, रासीसुं दाहिणुत्तरा कमसो ।

मासेय हुंति ससियो. घूरा संवच्छरेय पुरो ॥ ७९ ॥

कक्षा० । कक्षादिपट्टसु राशिषु—कर्क १ मिह २ कन्या ३ तुला
४ वृश्चिक ५ धनुषं ६ वर्तमानाश्चन्द्रानां दक्षिणचारिणो भवन्ति,
उत्तरमण्डलेभ्य क्रमेण दक्षिणमण्डलेषु गच्छन्ति । मृगादिपट्टसु च-
नर १ कुम्भ २ मीन ३ मेष ४ वृष ५ मियुनेषु ६ वर्तमानाश्च-
न्द्रानां उत्तरचारिणो भवन्ति । बटुवचनमत्र मन्त्रचन्द्राकपेक्षम्, यत
सर्वेऽपि सूर्याश्चन्द्रा वा दक्षिणोत्तरचारिण मनकालमेव भवन्ति, एक
राक्षयस्थानात् । तत्र विशेषमाह—एकेन मासेन चन्द्रा दक्षिणोत्तरचा-
रिण, सूर्या पुन सवमरेण दक्षिणोत्तरचारिणो भवन्ति । अत्र मामो
नक्षत्रनामो ग्राह्य, स च मतविंशतिदिनान्येकविंशतिमतपट्टिभागा
श्रेणि २७३७ प्रमाण, तदर्धेन १३६५ चन्द्रन्य दक्षिणायनमर्द्धेन
चोत्तरायणम् । यतश्चन्द्र १ चन्द्र २ अभिवर्धित ३ चन्द्र ४ अनि-
वर्धित ५ नामान भवमग ६, ते च त्रिंशदधिककटादशशत
दिनमन्थे युगे पद्य भवन्ति । तत्रैकेनत्रिंशदिनना सहात्रिंशद
कटापट्टिभागाश्चन्द्रनामा द्वापट्टि, मार्द्धत्रिंशदिनना सूर्यनामा
पट्टि, मतविंशतिदिनना मरविंशति मतपट्टिना नक्षत्रनाम

सप्तषष्टियुगे । तेन युगे चन्द्रस्य दक्षिणायनानि सप्तषष्टिः,
उत्तरायणान्यपि सप्तषष्टि, सर्वाणि युगे १३४ चन्द्रायणानि ।
तथा सूर्यस्य युगे दशायनानि, तत्र पञ्च दक्षिणायनानि पञ्चोत्त
रायणानि । श्यशीत्यधिकशतदिनानामेकैकमयनं १८३, तद्दशगुणं युगं
१८३० दिनप्रमाणम् । तथा सूर्ये. सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दिनमेकं
चरति, सर्ववाहोऽपि दिनमेकम्, शेषेषु मण्डलेषु प्रवेशनिर्गमाभ्यां
दिनद्वयम्, अतः प्रथमचरमदिनन्यूनत्वे सूर्यसंवत्सरे ३६६ दिनानि,
स च पञ्चगुणितोऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि । युगस्य चादिः
श्रावणमितप्रतिपदि, उक्त हि—“सावणवहुलपडिवए, बालवकरणे
अभीडनवस्तत्ते । सव्वत्थ पढमसमए, जुगसस आइं विआणाहि ॥१॥”
सर्वत्रेति भरतैरावतविदेहेषु भाव्यम् । अवसर्पिण्यां पण्णामरकाणाम-
प्यादिरत्रैव । विदेहेषु यद्यप्यरकाणामभावस्तथापि पञ्चवत्सरात्मकस्य
युगस्य सद्भावात् । मासपञ्चकवर्षपञ्चकस्वरूपं श्रीशुनिचन्द्रसूरिकृत-
कालशतक-प्रवचनसारोद्धारदिग्रन्थेभ्योऽवसेयम् । दिनादिसंख्या
स्तु पञ्चकद्वयादवधार्या—

२९	३०	२७	३१	३०	दिनसंख्या.
३२	३१	२९	१२९	०	भाग.
६०	६२	६७	१२४	०	भागकरणाका.
चन्द्रमास	सूर्यमास.	नक्षत्रमास	अभिर्वादिनि मास.	ऋतुमास.	पंचमासनाम.
६२	६०	६७	२	६१	युग मासाना संख्या.

३५४	३५४	३८३	३५४	३८३	दिनमल्या
१०	१०	४४	१०	४४	आगतभागमल्या
६०	६२	६०	६२	६२	भागकरणाका
चन्द्रसव त्सर	चन्द्रसव त्सर	अभिवर्धित- सवत्सर	चन्द्रसव त्सर	अभिवर्धित- सवत्सर	पचवर्षेको युग तन
मास १२	मास १२	मास १३	मास १२	मास १३	दिन १८३०

किञ्च सर्वबाह्यमण्डलस्थस्य पुष्यस्य भोग सूर्याचन्द्रमसोस्सर्वाभ्यन्तरमण्डलस्थयो स्यात् । तथा सर्वाभ्यन्तरमण्डलस्थिताभिजिहोग सर्वबाह्ये मण्डले तयो स्यादित्यत्रायनापेक्षो भोगो न तु मण्डलैरन्वयकारणम् । स्थानाङ्गे नवमाध्ययनप्रान्तेऽपि—“अभिर्ई सवण धणिट्टा, रेवइ असिणी मिगसिर पूसो । हत्थो चिना य तटा, पच्छ भागा णव हवति ॥ १ ॥” एतद्वृत्ति—‘पच्छभाग’ त्ति पश्चाद्भागश्चन्द्रेण भोगो येषा तानि पश्चाद्भागानि, चन्द्रोऽतिक्रम्य यानि भुङ्क्ते षष्ठ दत्तेत्यर्थ । इत्यादि दृश्यम् ॥ ७९ ॥ चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलादि स्वरूप प्रमाश्याथ नक्षत्रतारकयो स्वरूपमाह—

अट्टेन मंडलाइं, शकखचाणं जिणैहिं भणिआइं ।

दो मंडलाइ दीवे, मंडलछकं च लवणम्मि ॥ ८० ॥

अट्टे० । अष्टावेव मण्डलानि नक्षत्राणा जिनेन्द्रेभणितानि । तत्र द्वे मण्डले जवृद्धीपे, मण्डलपट्टकं च लवणोदे । यच्चन्द्रममस्सर्वाभ्यन्तरमण्डल तत्रक्षत्राणामपि सर्वाभ्यन्तर मण्डलम्, यच्चन्द्रममस्सर्वबाह्य

मण्डलं तत्रक्षत्राणामपि सर्ववाह्यं मण्डलम् । यदुक्तं जम्बुद्वीपप्रज्ञप्त्याम्—
 “ जम्बुद्वीपे द्वीपे णं भंते ! केवइअं ओगाहेत्ता नक्खत्तमण्डला
 पण्णत्ता ? गोअमा ! जंबुद्वीपे द्वीपे असीइमयं ओगाहेत्ता एत्थ णं दो
 नक्खत्तमण्डला, लवणसमुद्धे वि तिन्नि तीसे जोअणसए ओगाहेत्ता
 एत्थ णं छ नक्खत्तमण्डला पन्नत्ता । मव्वब्भंतराओ णं णक्खत्तम-
 ण्डलाओ केवइए अवाहाए सव्ववाहिरए णक्खत्तमण्डले पन्नत्ते ?
 गोअमा ! पंचदसुत्तरजोअणसए अवाहाए णक्खत्तमण्डले पन्नत्ते । ”
 इति ॥ ८० ॥ अथ केषु केषु मण्डलेषु नक्षत्राणि सन्ति ? इति
 गाथापञ्चकेनाह—

अभिइ सवण धणिट्ठा, सयभिस पुव्वुत्तरा य मद्दवया ।

रेवइ अस्सिणि भरणी, पुव्वुत्तरफग्गुणीओ अ ॥ ८१ ॥

तह साई चारसमा, अब्भंतरए उ मंडले ससिणो ।

तइए पुणव्वसु मघा, छट्ठे पुण कत्तिआ एका ॥ ८२ ॥

रोहिणि चित्ता सत्तमि, विसाहिया होइ अट्ठमे एगा ।

दसमे पुण अणुराहा, एगारसमे पुणो जेट्ठा ॥ ८३ ॥

मिगासिर अदा पुस्सो, अस्सेसा तह य इत्थमूलाणि ।

पुव्वुत्तरसट्ठाओ, इमाणि अड हुंति पनरसमे ॥ ८४ ॥

अभि० । अभिजित् १ श्रवण २ धनिष्ठा ३ शतभिषक् ४ पूर्वं
 भद्रपदा ५ उत्तरभद्रपदा ६ रेवती ७ अश्विनी ८ भरणी ९ पूर्वोफ-
 ल्गुनी १० उत्तराफाल्गुनी ११ ॥ ८१ ॥ तह० । तथा स्वातिर्द्वादश
 १२, एतानि द्वादश नक्षत्राणि चन्द्रम्य मर्षाम्यन्तरे मण्डले मन्नि
 इदं नक्षत्रमण्डलं प्रथमं सर्वाभ्यन्तरम् । तृतीये चन्द्रमण्डले पुनर्य

१ मघा २ द्वे नक्षत्रे, द्वितीयं नक्षत्रमण्डलम् । षष्ठे चन्द्रमण्डले एका कृत्तिका, तृतीयं नक्षत्रमण्डलमेतत् ॥ ८२ ॥ रोहि० । सर्वाभ्यन्तरात्सप्तमे चन्द्रमण्डले रोहिणी १ चित्रे २ द्वे, नक्षत्रमण्डलं चतुर्थम् । सर्वाभ्यन्तरादष्टमे चन्द्रमण्डले एका विशाखा, नक्षत्रमण्डलं पञ्चमम् ५ । सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्पुनर्दशमेऽनुराधा, नक्षत्रमण्डलं षष्ठम् ६ । एकादशे चन्द्रमण्डले ज्येष्ठा, नक्षत्रमण्डलं सप्तमम् ७ ॥ ८३ ॥ मिग० । मृगशीर्ष १ आर्द्रा २ पुष्य ३ अश्लेषा ४ हस्त ५ मूल ६ पूर्वाषाढा ७ उत्तराषाढा ८ एतान्यष्टौ नक्षत्राणि सर्वबाह्ये पञ्चदशे चन्द्रमण्डले सन्ति, नक्षत्रमण्डलमष्टमम् ॥ ८४ ॥ अथ येषु चन्द्रमण्डलेषु नक्षत्राणि न सन्ति तान्याह—

सेसेषु मंडलेषु, सत्सु ससिखो न हुंति रिक्खाणि ।

अद्भुसु हवंति ताणं, अद्भेव य मंडलाणि तद्यो ॥ ८५ ॥

सेसे० । 'शेषेषु' द्वितीयचतुर्थपञ्चमनवमद्वादशत्रयोदशचतुर्दशसंज्ञेषु सप्तसु चन्द्रमण्डलेषु नक्षत्राणि न सन्ति । पूर्वोक्तेष्वष्टसु चन्द्रमण्डलेषु नक्षत्राणि सन्ति, 'ततः' तस्मात्कारणात्तेषामष्टावेव मण्डलानि भवन्ति ॥ ८५ ॥ अथ नक्षत्रमण्डलानामवस्थितत्वमाह—

रिक्खाणि मंडले जाणि जम्मि बुत्ताणि ताणि तत्येव ।

निचं चरंति चंदाईणं भोगं तह उ चिंति ॥ ८६ ॥

रिक्खा० । यानि नक्षत्राणि यस्मिन्मण्डले उक्तानि तत्रैव 'नित्यं' आकालं चरन्ति, तत्तन्निजं निजं मण्डलं त्यजि गच्छन्ति । चन्द्रादीनामुपभोग्यानि, आदिशब्दा अष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये द्वादश नक्षत्राणि ।

चन्द्रस्योत्तरेणोत्तरस्या दिशि व्यवस्थितानि सदा योग युजन्ति । योग-
विम् ? उच्यते, नक्षत्रसीमावर्तिना चन्द्रेण मह नक्षत्राणा सन्नयो योग ।
अष्टौ नक्षत्राणि सर्वग्राह्यमण्डलस्थानि चन्द्रस्य दक्षिणस्या दिशि व्यवस्थि-
तानि सदा योग युजन्ति । मर्त्यान्तरमर्वेबाह्ये नक्षत्रमण्डले त्यक्त्वा
शेषाणि षण्मध्यमण्डलस्थान्यष्टौ नक्षत्राणि कदाचिदुत्तरयोगीनि कदाचि-
दक्षिणयोगीनि कदाचित्प्रमर्देयोगीन्यपि । प्रमर्दमिति कोऽर्थ ? तेषा
नक्षत्राणा मध्येन भूत्वा चन्द्रो व्रजति गच्छतीति ममवायाङ्गे प्रोक्तम्
॥ ८६ ॥ अथ किं नक्षत्र कति मुहूर्तानि चन्द्रेण मह चरति ? तत्र
प्रथममभिजित्नक्षत्रमाह—

अभिइस्स चंदजोगो, मत्तड्डीखंडिओ अहोरत्तो ।

ते हुंति नव मुहुत्ता, सत्तापीसं कलाओ अ ॥ ८७ ॥

अभिइस्म० । अभिजित्नक्षत्रस्य चन्द्रेण मह योग सप्तपष्टिभागी-
रुत्तरमहोगप्रगम्यक्षेत्र तस्यैरविशतिर्भागा क्षेत्रत, कालतो नव मुहूर्ता
एकस्य मुहूर्तस्य च सप्तविंशति सप्तपष्टिभागा । तथाहि—सर्वेषामपि
नक्षत्राणा सीमा विष्कम्भत पूर्वापरतश्चन्द्रस्य नक्षत्रमुक्तिक्षेत्रविस्तागे
नक्षत्रेणाहोरात्रगम्यक्षेत्रस्य सप्तपष्ट्या भागैर्भाजितो विभक्त ममच्छेद
प्रज्ञत । भागान्तरेण तु भज्यमानस्य नक्षत्रसीमाविष्कम्भस्य प्रथम
च्छेदता भवति, भागान्तरेण न वक्तुं शक्यत इत्यर्थ । ततो नक्षत्रेणा-
होरात्रगम्यक्षेत्रस्य सप्तपष्टिभागीरुत्तरमहोगप्रगम्यक्षेत्रे अभिजित्नक्षत्रस्य
क्षेत्रत सीमा विष्कम्भो भवति, एतावति क्षेत्रे चन्द्रेण सह तस्य योगो
व्यपदिश्यते । तदनु श्रवणेन सह योग, शीघ्रगामित्वेनाभिनितोऽग्रे गम-
नात् । तथास्यामेवैरविशनीं त्रिंशन्मुहूर्तैर्वाहोगप्रगम्य त्रिंशता गुणिताया

१ मघा २ द्वे नक्षत्रे, द्वितीयं नक्षत्रमण्डलम् । पठे चन्द्रमण्डले एका
 वृत्तिका, तृतीयं नक्षत्रमण्डलमेतत् ॥ ८२ ॥ रोहि० । सर्वाभ्यन्तरा-
 त्सप्तमे चन्द्रमण्डले रोहिणी १ चित्रे २ द्वे, नक्षत्रमण्डलं चतुर्थम् ।
 सर्वाभ्यन्तरादष्टमे चन्द्रमण्डले एका विशाखा, नक्षत्रमण्डलं पञ्चमम्
 ५ । सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्पुनर्दशमेऽनुराधा, नक्षत्रमण्डलं षष्ठम् ६ ।
 एकादशे चन्द्रमण्डले ज्येष्ठा, नक्षत्रमण्डलं सप्तमम् ७ ॥ ८३ ॥
 मिग० । मृगशीर्ष १ आर्द्रा २ पुष्य ३ अश्लेषा ४ हस्त ५ मूल ६
 पूर्वाषाढा ७ उत्तराषाढा ८ एतान्यष्टौ नक्षत्राणि सर्वदास्ये पञ्चदशे
 चन्द्रमण्डले सन्ति, नक्षत्रमण्डलमाष्टमम् ॥ ८४ ॥ अथ येषु चन्द्रम-
 ण्डलेषु नक्षत्राणि न सन्ति तान्याह—

सेसेसु मंडलेषुं, सचसु ससिगो न हुंति रिक्खाणि ।

अडसु हवंति ताणं, अद्वेव य मंडलाणि तत्रो ॥ ८५ ॥

सेसे० । ' शेषेषु ' द्वितीयचतुर्थपञ्चमनवमद्वादशत्रयोदशचतुर्दश-
 संज्ञेषु सप्तसु चन्द्रमण्डलेषु नक्षत्राणि न सन्ति । पूर्वोक्तेष्वष्टसु चन्द्र-
 मण्डलेषु नक्षत्राणि सन्ति, 'ततः' तस्मात्कारणात्तेषामष्टावेषु मण्डलानि
 भवन्ति ॥ ८५ ॥ अथ नक्षत्रमण्डलानामवस्थितत्वमाह—

रिक्खाणि मंडले जाणि जग्मि बुत्ताणि ताणि तत्येव ।

निच्चं चरंति चंदाईणं भोगं तह उ विंति ॥ ८६ ॥

रिक्खा० । यानि नक्षत्राणि यस्मिन्मण्डले उक्तानि तानि तत्रैव
 'नित्यं' आकालं चरन्ति, तत्रत्रिजं निजं मण्डलं त्यक्त्वा नान्यत्र मण्डले
 गच्छन्ति । चन्द्रादीनामुपभोग्यानि, आदिशब्दात्सूर्यग्रहाणां ग्रहः ।
 अष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये द्वादश नक्षत्राणि सर्वाभ्यन्तरमण्डलस्थानि

चन्द्रस्योत्तरेणोत्तरम्यां दिशि व्यवस्थितानि सदा योगं युञ्जन्ति । योगः किम् ? उच्यते, नक्षत्रसीमावर्तिना चन्द्रेण सह नक्षत्राणां संबन्धो योगः । अष्टौ नक्षत्राणि सर्वबाह्यमण्डलस्थानि चन्द्रस्य दक्षिणस्यां दिशि व्यवस्थितानि सदा योगं युञ्जन्ति । सर्वाभ्यन्तरसर्वबाह्ये नक्षत्रमण्डले त्यक्त्वा शेषाणि षण्मध्यमण्डलस्थान्यष्टौ नक्षत्राणि कदाचिदुत्तरयोगीनि कदाचिदक्षिणयोगीनि कदाचित्प्रमदयोगीन्यपि । प्रमदमिति कोऽर्थः ? तेषां नक्षत्राणां मध्येन भूत्वा चन्द्रो व्रजति गच्छतीति समवायाङ्गे प्रोक्तम् ॥ ८६ ॥ अथ किं नक्षत्रं कति मुहूर्तानि चन्द्रेण सह चरति ? तत्र प्रथममभिजित्नक्षत्रमाह—

अभिइस्स चंदजोगो, सत्तट्टीखंडिओ अहोरचो ।

ते हुंति नव मुहुत्ता, सत्तावीसं कलाओ अ ॥ ८७ ॥

अभिइस्म० । अभिजित्नक्षत्रस्य चन्द्रेण सह योगः सप्तपष्टिभागी-
 कृतमहोरात्रगम्यक्षेत्रं तस्यैकविंशतिभागाः क्षेत्रतः, कालतो नव मुहूर्ता
 ण्कस्य मुहूर्तस्य च सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः । तथाहि—सर्वेषामपि
 नक्षत्राणां सीमा विष्कम्भतः पूर्वापरतश्चन्द्रस्य नक्षत्रमुक्तिक्षेत्रविस्तागे
 नक्षत्रेणाहोरात्रगम्यक्षेत्रस्य सप्तपष्ट्या भागैर्भाजितो विभक्तः ममच्छेदः
 प्रज्ञप्तः । भागान्तरेण तु भज्यमानस्य नक्षत्रमीमाविष्कम्भस्य विषम-
 च्छेदता भवति, भागान्तरेण न वक्तुं शक्यत इत्यर्थः । ततो नक्षत्रेणा-
 होरात्रगम्यक्षेत्रस्य सप्तपष्टिभागीकृतस्यैकविंशतिभागा अभिजित्नक्षत्रस्य
 क्षेत्रतः सीमा विष्कम्भो भवति, एतावति क्षेत्रे चन्द्रेण सह तस्य योगो
 व्यपदिश्यते । तदनु श्रवणेन सह योगः, शीघ्रगामित्वेनाभिजितोऽग्रे गम-
 नात् । तथास्यामेवैकविंशती त्रिंशन्मुहूर्तत्वाद्दहोरात्रस्य त्रिंशता गुणिनायां

जातानि षट् शतानि त्रिंशदधिकानि ६३०, तेषां सप्तपष्ट्या भागहारे
नव मुहूर्त्ता सप्तविंशतिश्च सप्तपष्टिभागा $९\frac{२७}{६७}$ ॥ ८७ ॥ अथ पञ्च
दशमुहूर्त्तयोगीनि षण्णक्षत्राण्याह—

सयभिसया भरणीञ्चो, अद्वा अस्सेस साइ जिट्टा य ।

एए छन्नक्खत्ता, पन्नरसमुहुत्तसंजोगा ॥ ८८ ॥

सय० । शतभिपक्क १ भरणी २ आर्द्रा ३ अश्लेषा ४ स्वाति
५ ज्येष्ठा ६ चैतानि षट् नक्षत्राणि प्रत्येक चन्द्रेण सह पञ्चदशमुहूर्त्त
सयोगीनि । तथाहि—एतेषां षण्णा नक्षत्राणां प्रत्येकं सप्तपष्टिखण्डी
कृतस्याहोरात्रस्याहोरात्रम्य सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशद्भागान् $\frac{३३}{६७}$ $\frac{१}{२}$ यावच्चन्द्रेण
सह योग । ततः कालमानाय मुहूर्त्तभागकरणार्थं त्रयस्त्रिंशत्त्रिंशता
गुण्यते जात ९९०, अर्द्धस्त्रिंशद्गुणित पञ्चदश भवन्ति, तेषां पञ्च
दशानां क्षेपे जात पञ्चोत्तर सहस्र १००५, एतस्य सप्तपष्ट्या भाग
हरणे लब्धा पञ्चदशमुहूर्त्ता १५. तदेषां कालसीमा ॥ ८८ ॥ अथ
पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तयोगीनि षण्णक्षत्राण्याह—

तिन्नेव उत्तराइ, पुण्व्वसू रोहिणी विसाहा य ।

एए छन्नक्खत्ता, पणयालमुहुत्तसंजोगा ॥ ८९ ॥

तिन्ने० । 'तिस्र उत्तरा' उत्तराफाल्गुन्य १ उत्तराषाढा २ उत्तरा
भद्रपदा ३ श्रु पुनर्वसु ४ राहिणी ५ विशाखा ६ एतानि षण्णक्षत्राणि
प्रत्येक चन्द्रेण सह पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तसयोगीनि भवन्ति । तथाहि—
एतेषां सप्तपष्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रस्य सम्बन्धिना भागानां शतमेरुमेक-
भागस्यार्द्धं यावच्चन्द्रेण सार्द्धं क्षेत्रसीमायोग । तत्रैषां भागानां मुहूर्त्तगत
करणार्थं भागशत भागम्येकम्यार्द्धं $\frac{१००}{६७}$ $\frac{१}{२}$ त्रिंशता गुण्यते जातानि पञ्च

दशोत्तराणि त्रीणि सहस्राणि ३०१५, एतेषां सप्तपट्या भागहारे
लब्धाः पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तास्तदेषां कालसीमा ॥८९॥ अथ त्रिंशन्मु-
हूर्त्तचन्द्रयोगीनि पञ्चदशनक्षत्राण्याह—

अवसेसा नक्षत्रात्ता, पन्नरस ह्वंति तीसइ मुहुत्ता ।

चंदमि एस जोगो, शकखत्तायं मुण्येयव्वो ॥ ६० ॥

अव० । 'अवरोपाणि' उक्तत्रयोदशव्यतिरिक्तानि श्रवण १
घनिष्ठा २ पूर्वभद्रपदा ३ रेवती ४ अधिनी ५ कृत्तिका ६ मृगशिरः ७
पुष्य ८ मघा ९ पूर्वफाल्गुन्यः १० हस्त ११ चित्रा १२ मूल १३
अनुराधा १४ पूर्वाषाढा १५ एतन्नामानि पञ्चदशापि नक्षत्राणि चन्द्रेण
सह प्रत्येकं त्रिंशन्मुहूर्त्तसंयोगीनि भवन्ति । तथाहि—एतेषां नक्ष-
त्राणां प्रत्येकं परिपूर्णानां सप्तपट्टभागानां क्षेत्रसीमाविष्कम्भः, 'ते च
त्रिंशद्गुणिता जाते द्वे सहस्रे दशोत्तरे, ते च सप्तपट्या भागे हते
लब्धास्त्रिंशदेव, तदेषां त्रिंशन्मुहूर्त्ताः कालमीमाप्रमाणम् । सूर्यस्यापि
नक्षत्रयोगो गाथाभिरिमाभिर्ज्ञेयः—“अभिइ छ च्च मुहुत्ते, चत्तारि अ
केवले अहोरत्ते । सूर्येण समं गच्छइ, इत्तो सेसाण बुच्छामि ॥ १ ॥
सयभिसया भरणीओ, अदा अस्सेस साइ जिट्ठा य । वच्चंति मुहु-
त्तेक्वीसइ छ च्चेवऽहोरत्तो ॥ २ ॥ तिन्नेव उत्तराई, पुणव्वसू रोहिणी
विसाहा य । वच्चंति मुहुत्ततिगे, चेव वीसं अहोरत्ते ॥ ३ ॥ अवसेसा
णक्खत्ता, पन्नरस सूरं सह गया जंति । बारस चेव मुहुत्ते, तेरस पुण्णे
अहोरत्ते ॥ ४ ॥ ९० ॥ अथ नक्षत्रपटले सर्वमव्ये किम्, उपरि किम्,
अथश्च किं नक्षत्रम्? इत्याह—

सव्यम्भंतर अभिर्ई, मूलं पुण सव्यचाहिरे होई ।

सव्योवरिं तु साई, भरणी सव्यस्त हिट्टिमि ॥ ६१ ॥

सव्य० । उत्तरस्यां दिशि जगतीतोऽशीत्यधिकशते सर्वाभ्यन्तरे मण्डलेऽभिजिन्नक्षत्रम् । पुनः सर्ववाह्ये मण्डले दक्षिणस्यां दिशि मूलं सदाप्यवस्थितं चरति, तत्र मण्डलेऽष्टौ नक्षत्राणि सन्ति, परं चन्द्र-मण्डलं पट्टपञ्चादेकपट्टिभागप्रमाणम्, नक्षत्रविमानं तु क्रोशमेकमेव, ततो मण्डलविष्कम्भप्रान्ते मूलम्, शेषाणि तन्मण्डलस्थान्यपि किञ्चि-दर्वाक् संभाव्यन्ते । एवमभिजिदपि द्वादशसु सर्वाभ्यन्तरे ज्ञेयम् । ऊर्धाधश्च चतुर्योजने नक्षत्रपटले सर्वेषां नक्षत्राणामुपरि स्वातिनक्षत्रम्, सर्वेभ्योऽपि नक्षत्रेभ्योऽधस्तनं भरणी नक्षत्रं चरति ॥ ६१ ॥ अथ तारकाणां स्वरूपमाह—

रिक्खाण व ताराण वि, मंडलगाइं अवाट्टियाइं सया ।

खेअव्वाइं शवरं, संपइ अपसिद्धसंखाइं ॥ ६२ ॥

रिक्खा० । नक्षत्राणामिव तारकाणामपि मण्डलानि सदाप्यवस्थितानि ज्ञातव्यानि, प्रतिनियते निजे निज एव मण्डले सञ्चरणात् । न चैवमाशङ्कनीयमेपां गतिर्न, यतस्तेऽपि प्रदक्षिणया जम्बूद्वीपगतमेरुमेवानुलक्षीकृत्य परिभ्रमन्ति, न च दक्षिणोत्तरगाः । ये दक्षिणचारिणो ये चोत्तरचारिणस्ते सर्वदा तथैव । तेषां मण्डलादिसंख्या सांप्रतीनशास्त्रे न दृश्यते ॥ ६२ ॥ अथ भूमितः नित्यदूर्ध्वं ज्योतिश्चक्रं चरति तदाह—

समभूतला उ अट्टहिं, दसुणजोअणसएहिं आरन्म ।

उवारि दसुत्तरजोअण, सयम्मि चिट्टन्ति जोइसिया ॥ ६३ ॥

सम० । समात्—मेरुमध्यस्थिताष्टप्रदेशात्मकरुचकसमानाद्भूतलाद्-
ष्टाम्यो दशोनयोननशतेभ्य आरभ्योपरि दशोत्तरे योननशते ११०
ज्योतिष्कास्तिष्ठन्ति । तथाहि—“ गतानि सप्त गत्वोर्ध्वं, योननाना
भुवन्तलात् । नवतिं च स्थिताम्तारा, सर्वाधस्तान्नभन्तले ॥ १ ॥
तारकापटलाद्गत्वा, योननाना दशोत्तरे । सूर्याणा पटल तस्मादशीतिं
शीतरोचिषाम् ॥ २ ॥ चत्वारि च ततो गत्वा, नक्षत्रपटलं स्थितम् ।
गत्वा ततोऽपि चत्वारि, बुधाना पटल भवेत् ॥ ३ ॥ शुक्राणा च
गुरूणा च, भौमाना मन्दसज्जिनाम् । त्रीणि त्रीणि च गत्वोर्ध्वं, क्रमेण
पटल स्थितम् ॥ ४ ॥ ” बहुत्व चात्र सर्वद्वीपममुद्रवर्तिज्योतिश्चक्रा-
पेक्ष मन्तव्यम् । यन्त्र चात्रायधार्यम्—

तारा	सूर्य	चन्द्र	नक्षत्र	बुध	शुक्र	बृहस्पति	मंगल	शनि
यो.७९०	८००	८८०	८८४	८८८	८९९	८९४	८९७	९००

अमीपामङ्गाना मीलने जात दशोत्तर ११० गतम् । इद तूर्त्वाध -
प्रमाणम् ॥ ९३ ॥ अथ तिर्यक्कारकाणा प्रचारमाह—

इकारसजोअखसय, इगवीसिक्कारसाहिश्चा कमसो ।

मेरुअलोगावाहिं, जोइसचर्कं चरइ ठाइ ॥ ६४ ॥

इकारम० । एकादशयोननशतान्येकविंशत्यधिकानि मेरो अ-
नाधा—अन्तरं कृत्वा, एतावद्वियोजनैर्मर द्र विमुच्येत्यर्थ, चल ज्यो-
तिश्चक्र मनुष्यलोके परिभ्रमति । तथैकादशयोननशतान्येकादशाधिका-
न्यलोकाकाशस्याऽनाधयाऽचल ज्योतिश्चक्र तिष्ठति । शेषमेरुष्वपि
समावनेत्यमेव । इद तु जम्बूद्वीपतारकापेक्षम्, चन्द्रसूर्यनक्षत्राणा तु

जम्बूद्वीपमेरुत ४४८१० योजने समन्तादरे परिभ्रमणम्, नैतेभ्यो योजनेभ्योऽर्वाक्दाप्यागमन भवति । तारकाणां चान्तर द्विधा—व्याघातज निर्व्याघातज च । एकैक द्विधा—उत्कृष्ट जघन्य च । तत्रोत्कृष्ट-व्याघाते पर्वतादिस्खलने मेरुमपेक्ष्य भावनीयम्, यथा—मेरुर्दशसहस्र योजनात्मक, तस्य चोभयतोऽवाधया प्रत्येकमेकविंशत्यधिकान्यैकादश शतानि ११२१, तत सर्वमीलने योजनानां द्वादशसहस्रा द्वे च शते द्विचत्वारिंशदधिके १९२४९ । जघन्य तु निषधनीलवत्कूटाद्यपेक्षम्, यथा—निषधपर्वत स्वतोऽप्युच्चश्चत्वारि योजनशतानि, तस्य चोपरि पञ्चयोजनशतोच्चानि कूटानि, तान्यधशायामविष्कम्भाभ्यां पञ्चयोजन शतानि, मध्ये त्रीणि शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ३७९, उपरि चार्ध तृतीयानि योजनशतानि ९९०, एतेषां कूटानामुपरितनसमश्रेणिप्रदेशे तथाजगत्स्वामाव्यादष्टौ योजनान्युभयतोऽवाधया कृत्वा ताराविमानानि परिभ्रमन्तीति जघन्यतो व्याघातजमन्तर द्वे योजनशते पट्पष्ट्यधिके २६६ । तथोत्कृष्ट तु निर्व्याघातज क्रोशद्वयम्, जघन्य पञ्चधनु शतानि तारतारयोरन्तरम् । उक्तं हि संग्रहण्याम्—“ तारस्त य तार स्त य, जंबुद्वीपसि अन्तर गुरुअ । वारसजोयणसहस्रा, दुन्नि सया चेव वायाला ॥ १ ॥ छावद्वा दो अ सया, जहन्नमेअ तु होड वाघाए । निव्वाघाए गुरुलहु, दोगाउ घणुसया पच ॥ २ ॥ ” ॥ ९४ ॥ अथ लवणसमुद्रे षोडशयोजनसहस्रोच्चाया शिखाया चरता चन्द्रसूर्यादिज्योतिष्काणां कथं न व्याघात ? तन्निर्वचनमाह—

जोइसिअविमाणाइं, सव्वाइं हवंति फालिअमयाइं ।

दगफालिअमया पुण, लवणे जे जोइसविमाणा ॥ ६५ ॥

जोड० । इह लवणममुद्रवर्जेषु शेषेषु द्वीपसमुद्रेषु यानि ज्योतिष्क
विमानानि तानि सर्वाण्यपि सामान्यस्फटिकमयानि भवन्ति । यानि
पुनर्लवणसमुद्रे शिखाचारीणि ज्योतिष्कविमानानि तानि तथाजगत्स्वा
भाज्यादुदकस्फाटनम्बभावम्फाटिकमयानि, ततन्तेषामुदकमध्ये चरता
मुदकेन न व्याघात, वारि द्विधा भवति, अग्रतो गमनान्तर जल
पुनर्मिलति । लवणशिखा षोडशयोजनसहस्रोच्चा, ज्योतिष्काणा चारो
नवशतेष्वेव । शिरसाव्यतिकरम्बेवम्—विशेषमार्गरूपो नीचो नीचतरो
भूप्रदेशो गोतीर्थमिन्द्र गोतीर्थम्, तच्च लवणोदरौ उभयत प्रत्येक पञ्च
नवतियोजनसहस्रा । तत्रादौ जम्बूद्वीपधातकीजगत्यो समीपे समभृ
भागापेक्षया उण्डत्व तदुपरि जलगृद्धिश्च प्रत्येकमङ्गुलसख्येयभाग, तत
पर क्रमाद्ध ऊर्ध्वं च तथाऋश्चित्प्रदेशाना हानिवृद्धिश्च यथा पञ्च
नवतिसहस्रान्ते भूतलापेक्षयाऽधोवगाहो योजनमहस्रम् १०००, तदु
परि जलगृद्धिश्च सप्तयोजनशतानि ७००, तत पर मध्यभागे दशयो
जनसहस्राणि रथचक्रगृद्धिस्तीर्णभूतममजलपट्टादूर्ध्वं षोडशयोजनसह
स्राण्युच्चा महस्रमेन्द्रमघोऽवगाढा लवणशिखा वर्तते, तस्याश्रोपर्यहोरात्र
मध्ये द्विवार किञ्चित्पूने द्वे गल्पूने जलमधिरमधिक पातालम्लशत्रयो
क्षोभादुपशमाच्च वर्धते हीयते चेति । उक्त हि—“पचाणउड्सहस्रो,
गोतित्थ उभयओ वि लवणम्म । जोयणमयाण सत्त उ, उदगपरिवुड्ढि
उभओ वि ॥ १ ॥ ढसजोअणसाहस्रा, लवणसिहा चक्कवालओ रुदा ।
सोलससहस्र उच्चा, सहस्रमेग च ओगाढा ॥ २ ॥ देमूणमद्धजोअण,
लवणसिहोवरि ढग दुवे काले । अदरेग अइरेग परिवड्ढइ हायए वावि
॥ ३ ॥” ॥ ५९ ॥ अथ लवणशिखाया ज्योतिष्काणामूर्ध्वं तेज प्रसर

कियान् ? इत्याह—

लवणमि उ जोडसिआ, उडुंलेसा हवंति नायव्या ।

तेण परं जोडसिआ, अहलेसागा मुखेअव्वा ॥ ६६ ॥

नव० । लवणममुद्रे यानि ज्योतिष्कविमानानि तानि तथानगन्वा
भाव्याच्छिन्नाया प्राप्तान्युर्व्वेदस्याङ्गानि, शिन्वायामपि सर्वत्रोर्व्वे
प्रज्ञाशो भरतीत्यर्थ । ततोऽन्यद्वीपममुद्रेषु चन्द्रमूर्यविमानानि 'अधो-
लेदस्याङ्गानि' अधोऽहलप्रकाशानीत्यर्थ । अयं चार्थं प्रायो बहूनामप्रतीत,
परं श्रीजिनभद्रगणित्तमाश्रमणविरचितविशेषेण रतीग्रन्थाल्लिखितो
न स्वमनीपयेति । तथा सर्वेषां ज्योतिष्काणां विमानान्यर्धाऽऽस्तपित्थ
फलाङ्गाराणि । स्थापना यथा—मानं चेह प्रमाणाङ्गुलेन । योजनम्यं
षष्टिभागा विधीयन्ते, तत्र क्रमेण ममत्रत्तत्वाच्चन्द्रविमानानामायामो
निस्तारश्च पट्टपञ्चाशद्भागा, मूर्यविमानानामष्टचत्वारिंशद्भागा, अह-
विमानानां द्वे गत्युते, क्रोशद्वयमिति हृदयम्, नक्षत्रविमानामेकं क्रोशम्,
ताराविमानानामर्धक्रोशम् । उच्चत्वे सर्वेषामेभ्योऽर्धम्, यथा—चन्द्राणां
विमानान्युच्चत्वेऽष्टाविंशति, मूर्यणां चतुर्विंशति, अहाणां क्रोशम्,
नक्षत्राणामर्धक्रोशम्, ताराणां क्रोशचतुर्धभाग । इदं ताराविमानेष्व्या
यामविष्कम्भोच्चत्वमुत्कृष्टस्थितीनामपमेयम् । जघन्यस्थितीनां तार्काणां
मायामविष्कम्भाभ्यां पञ्चधनु शतानि, उच्चत्वेऽर्धत्रतीयधनु शतानि ।
यदुक्तं तत्त्वार्थभाष्ये—“उत्कृष्टायाम्तागया अर्धक्रोशम्, जघन्याया
पञ्चधनु शतानि, विष्कम्भाद्भुच्चत्वे भवन्ति ।” ज्योतिष्काणां विमानेषु
वर्णविभागं संग्रहणीशृत्तिवचनाद्यथा—“तारा पञ्च वर्णा, शेषा

श्रुत्वा उक्ततकनकवर्णा मन्ति ” ॥ ९६ ॥ अथ मनुष्यलोकदिवे
र्तिना ज्योतिष्मणा किञ्चित्स्वरूपमाह—

चित्तंतरलेसागा, चंदा सृरा अमृष्टिश्चा वाहिं ।

अभिजिज्ञोए चंदा, सृरा पुण पुस्तजोएण ॥ ९७ ॥

चित्त० । मनुष्यलोकाद्दिविर्दिवमा रात्रयश्चावस्थिता मन्ति, यत-
श्चित्रान्तरलेस्याकाश्रन्द्रा सूर्याश्च । सूर्याणामन्तरे चन्द्राश्चन्द्राणामन्तरे
सूर्या, कोऽर्थ ? यत्र स्थाने दिवमन्तत्र सर्वकाल दिवम एव, यत्र
च रात्रिन्तत्र सर्वदा रात्रिरेव । तत्र यथा चन्द्रसूर्या अवस्थितास्तथा
रात्रिदिवसा अप्यवस्थिता । तत्रत्याश्चन्द्रा नात्यन्त शीता सूर्याश्च
नात्यन्तमुष्णरश्मय । तथाभिजिन्नक्षत्रयोगे सर्वे चन्द्रा सर्वदा, सूर्या
पुन पुष्यनक्षत्रयोगे सन्ति । तत्रान्यानि सर्वाणि नक्षत्राणि सन्ति
पर भोग्यत्वेनैते स्त । एव ग्रहनक्षत्रतारका अपि स्थिरा ज्ञेया । एषा
विमानाना मान चरज्योतिष्कादर्धम्, यथा चन्द्राणामष्टाविंशतिरेकप
ष्टिभागा आयामो विष्कम्भश्च, उच्चत्वे चतुर्दशभागा । सूर्याणा चतु-
विंशतिरेकपष्टिभागा आयामो विष्कम्भश्च, उच्चत्वे द्वादश भागा ।
ग्रहाणामेक क्रोशमुच्चत्वेऽर्धम् । नक्षत्राणामर्द्धक्रोशमुच्चत्वे चतुर्धाश ।
ताराणा क्रोशचतुर्धाश उच्चत्वेऽष्टमाश । स्थिराणा ज्योतिष्काणामायूपि
चराणा पञ्चानामिव ज्ञेयानि । किञ्च स्थिरचन्द्रसूर्याणा यद्विषय
वह्नि मतानि सन्ति तान्यत्र ग्रन्थगौरवमयात्र लिखितानि,
संग्रहणीवृत्त्यादिभ्यो ज्ञेयानि ॥ ९७ ॥

तवगणगयणदिग्येसरसूरीसरविजयसेणसुपसाया ।

नरखित्तचारिचंदाइआण मंडलगमाईर्य ॥ ९८ ॥

एसो विचारलेसो, जीवाभिगमाद्भागमेहितो ।
विणयकुसलेण लिहितो, सरणत्वं सपरगाहाहि ॥ ६६ ॥

॥ इति मण्डलप्रकरणं सपूर्णम् ॥

तव० । एसो० । स्वकृतपरकृतगाथाभिः स्मृत्यर्थं लिखितो वि-
चारलेशो न नूतनो विहितः किन्तु श्रीमुनिचन्द्रसूरिकृतमण्डल-
कुलकमेव प्रतिसंस्कृतं जीवाभिगमादिगाथाभिः कतिभिः कतिभिर्नूत-
नाभिश्च । शेषं स्पष्टम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ इति मण्डलप्रकरणवृत्तिः संपूर्णा ॥

अथ प्रशस्तिः ।

गुरुतमतपगणपुष्करसूर्याः श्रीविजयसेनसूरीन्द्राः ।
श्रीमदकव्यरनरवरविहितप्रचलप्रमोदा ये ॥ १ ॥
तेषां शिशुना वृत्तिः, स्वोपज्ञा व्यरचि विनयकुशलेन ।
मूलत्राणाहपुरे, करवाणरसेन्दु १६५२ मितवर्षे ॥ २ ॥
विरचितविबुधानन्दाः, विबुधाः श्रीलाभविजयनामानः ।
तैरेतस्याः शोधनसान्निध्यमघायि सुप्रज्ञैः ॥ ३ ॥
यच्च विरुद्धं किञ्चिद्भवति हि मतिमान्यतस्तथापीह ।
शोध्यमनुग्रहबुद्ध्या, येनेयं भवति सुपवित्रा ॥ ४ ॥

टीकागतप्रमाणानां वर्णक्रमानुसारि परिशिष्टम् नं.-१

पद्याधारम्भ	पत्राङ्का	पद्याधारम्भ	पत्राङ्का
अद्रासीई लस्खा	२०	जबुदीवे दीवे ण भते ! के-	३७
अभिई छव्व मुहुत्ते	५७	जबुदीवे दीवे ण भते !	५१
अभिई सवण धणिद्रा...	५०	जया ण भते ! जबुदीवे	३८
अवसेसा नक्खत्ता...	५५	” ”	४०
इङ्कारस य सदस्सा	...२२	जोयणमयदमात्	३७
इग्गीस खलु लक्खा	...३०	तारकापटलाद्दत्त्वा...	५७
इह नयणविमयमाण	...३०	तारस्स य तारम्म य	५८
एगमेगस्म ण भते ! ..	२३	तिग्गेव उत्तराओ	५५
एगा जोयणकोडी...	...३०	तेसिं कल्लवुअपुप्फ	२४
चत्वारि च तता गन्वा...	५७	दमजोयणमाहस्सा ..	५९
चन्देहिं सिग्घयरा ..	२०	देसूणमद्धजोअण	५९
छावट्टा दो अ सया .	.. ५८	पचाणउइसहस्सा ..	५९
छावट्टी पिडगाइ -	५	पन्नरसाभागण य .	.. ४३
” ”	५	नावट्टिं चावट्टि	४३
” ” ...	५	शतानि मत्त गत्वोर्ध्वं	... ५७
जबुदावे ण भते ! सुरिआ ..	२८	इक्कणा च गुरुणा च	५७
” ”	३३	सयभियया भरणिआ	... ५५
		सावणवहुलपट्टिवर	.. ४९

टीकायां प्रमाणत्वेनोद्धृतानां ग्रन्थानां वर्षक्रमानुसारि
परिशिष्टम् नं. २

ग्रन्थनामानि	पत्राङ्काः	ग्रन्थनामानि	पत्राङ्काः
अनुयोगद्वारवृत्ति.	४७	भगवती. २१-२६-२८-३७-३८-४०	
कालसतक... ..	४९	मण्डलकुलक.	६२
चन्द्रप्रशस्ति.	७२	लघुभ्रमसमाम.	३७
जाम्बूद्वीपप्रशस्ति.	३३-५१	लघुभ्रमसमासवृत्ति	६
जीवाभिगम.	१	विशेषणवती.	६०
५-२३-३०-४५-४८-६२		संग्रहणी.	५८
जीवाभिगमलघुवृत्ति.	५	संग्रहणीवृत्ति. ... ९-४६-६०-६१	
जीवाभिगमवृत्ति.	४३	समवायाह.	३७-५३
ज्योतिष्करण्डक.	४४	समवायाहवृत्ति.	९-२३-४३
तत्त्वार्थभाष्य.	६०	सूर्यप्रशस्ति.... ..	४३
प्रवचनसारोद्धार.	३०-४९	स्थानाह.	५०